नलोपख्यनम्

Nalopakhyanam I-V. The Wedding of Nala and Damayanti
A Reader

Version 1
Adapted from Charles Rockwell Lanman's *A Sanskrit Reader* (1884)
Inspired by Clyde Pharr's *Aeneid I-VI* and Geoffrey Steadman's Greek and Latin Readers
Compiled by K. Yamada
Released under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

This initial edition was completed and electronically released in November 2024.

This page has been intentionally left blank.

Glossary of Grammatical Abbreviations

1 - First person (in western grammatical terminology)
2 - Second person (in western grammatical terminology)
3 - Third person (in western grammatical terminology)
Ā. - Ātmanepada (middle voice)
abl. - Ablative
acc. - Accusative
adj. - Adjective
adv. - Adverb
caus. - Causative
dat. - Dative
f. - Feminine
fig. - Figurative usage
gen. - Genitive
imp. - Imperfect tense
ind. - Indeclinable
inst. - Instrumental
loc. - Locative
m. - Masculine
n. - Neuter
nom. - Nominative
perf. - Perfect tense
PPP. - Passive past participle
s. - Singular
uf. - Uncombined form (form of works unaffected by external Sandhi)
voc. - Vocative

बृहदश्व उवाच।
आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली।
उपपन्नो गुणेरिष्टै रूपवानश्वकोविदः॥१-१॥
अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां मूर्ध्नि देवपतिर्यथा।
उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा॥१-२॥
ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः।
अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः॥१-३॥

अक्षौहिणीपति - *m.* army-master; general
अक्षप्रिय - dear to the dice; lucky at gambling
अश्वकोविद - skilled with horses (अश्व *horse*-कोविद *experienced*)
√अस् - to exist; to be
आदित्य - *m.* the sun
इव - like; as if; very
इष्ट - sought; liked
उपपन्न - endowed with
उपरि - *adv.* above
गुण - *m.* a good quality; virtue
तेजस् - *n.* edge of a flame or knife; splendor
देवपति - *m.* Lord of the Gods; epithet for Indra
नामन् - *n.* name; *adv.* नाम by the name
निषध - Nishada (ethnicity)
बलिन् - strong
बृहदश्व - *m.* Brihadashava
ब्रह्मण्यः pious
मनुजेन्द्र - *m.* prince of men (मनु *Manu*-जा *born*-इन्द्र *supreme being; best*)
महत् - great
महीपति - *m.* earth-lord; king
मूर्धन् - *m.* forehead; *fig.* summit
यथा - like
राजन् - *m.* king; raj
रूपवत् - handsome; beautiful
√वच् - to say
वीरसेनसुत - *m.* Virasena's son.
वेदवित् - veda-knowing
शूर - strong; valiant
सत्यवादिन् - truthful (सत्य *truth*-वादिन् *saying*)
√स्था - to stand; be present

बृहदश्व उवाच - उवाच = 3s perf. of √वद्. *Brihadashva spoke*... - Frame narrative commences.
आसीद्राजा नलो नाम - आसीत् = 3s imp. of √अस्. Common formula: X नाम - *by the name of X*. Also note sandhi: आसीत्-राजा = आसीद्राजा.
उपपन्नो गुणेरिष्टै - *Endowed with desirable qualities*. Note instrumental plural nouns.
अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां - अतिष्ठत् = 3s imp. of √स्था. Note uf. अतिष्ठत् मनुजेन्द्राणाम्
उपर्युपरि सर्वेषाम - Note reduplication-genitive plural noun. *Far above all*.
आदित्य इव तेजसा - Postpositive use of इव-instrumental noun. *Like the sun in splendor*.
वेदविच्छूरो - Uf. वेदवित् शूरः
निषधेषु - Names of ethnicities and countries often take the locative plural.

ईप्सितो नरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः।
रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयम्॥१-४॥
तथैवासीद्विदर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः।
शूरः सर्वगुणेर्युक्तः प्रजाकामः स चाप्रजः॥१-५॥
स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्सुसमाहितः।
तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत॥१-६॥

अप्रज - childless (अ *no*-प्रज *offspring*)
अभि-√गम् - approach; go unto
अर्थ - aim; *suffix* for the sake of
ईप्सित - sought; desired
उदार - noble
एव - just so; certainly; only
√कृ - to do; to make
तथा - in this way; also (तथैवा - likewise)
दमन - *m.* Damana
धन्विन् - *m.* bowman
नरनारी - *f.* men and women (नर *man*-नारी *woman*)
पर - utmost
प्रज - offspring
प्रजाकाम - desiring offspring
ब्रह्मर्षि - *m.* priestly sage (ब्रह्म *brahman*-ऋषि *sage*)
भारत - *m.* Bharata, *fig.* descendent of Bharata
भीम - *m.* Bhima; fearful
भीमपराक्रम - with formidable power (भीम *fearful*-पराक्रम *bold charge; heroism*)
मनु - *m.* Manu; primordial man
यत्न - *m.* effort
युक्त - having; possessed of
रक्षितृ - *m.* protector
विदर्भ - *m.* Vidarbha (ethnicity)
श्रेष्ठ - best
संयतेन्द्रिय - self-controlled (संयत *restrained*-इन्द्रिय *sense; organ*)
साक्षात् - "clearly"; adverbial use of abl. स-अक्षन् (with-eyes)
सुसमाहित - very concentrated (सु *good; well*-समाहित *arrayed; concentrated*)
स्वयम् - *ind.* self; used with all genders, numbers, and cases

ईप्सितो नरनारीणाम् - Note the agentive use of genitive plural.
धन्विनां श्रेष्ठः - Emphatic word order. *Of bowmen the best*.
साक्षादिव मनुः स्वयम् - Contronymic usage of साक्षात् "clearly" to introduce a simile: compare colloquial English use of "literally."
तथैवासीद् - तथैवा introduces change of subject. *There was likewise...*
भीमो भीमपराक्रम - Poetic use of a proper noun's literal meaning.
अकरोत् - 3s imp. of √कृ.
अभ्यगच्छत् - 3s imp. of अभि-√गम्.
भारत - A tricky vocative noun. Not part of the narrative, but rather speaker Brihadashva interjecting with an epithet of listener Yudhishthira.

तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मवित्।
महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्चसम्॥१-७॥
तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ।
कन्यारत्नं कुमारांश्च त्रीनुदारान्महायशाः॥१-८॥
दमयन्तीं दमं दान्तं दमनं च सुवर्चसम्।
उपपन्नान्गुणैः सर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान्॥१-९॥

कन्यारत्न - *n.* lovely girl (कन्या *girl*-रत्न *jewel*)
कुमार - *m.* boy; newborn
√तुष् - to be content
त्रि - three
दान्त - *m.* Danta
दम - *m.* Dama
दमयन्ती - *f.* Damayanti
√दा - to give
धर्मवित् - dharma-knowing
प्रसन्न - happy; kindly disposed
महायशस् - very-glorious; renowned (महान् *great*-यशस् *glory*)
महिषी - *f.* king's first wife; woman of high rank
राजेन्द्र - greatest of kings (राजन् *king*-इन्द्र *best*)
वर - *m.* boon; gift; wish
सत्कार - *m.* kind treatment; hospitality
सभार्या - *m.* married man (स *with*-भार्या *wife*)
सह - *postpositive*. with
सुवर्चस् - glorious; having good *varcas* (सु *good*-वर्चस् *vital energy; form*)

तं - *him*: Damana
तोषयामास - Causative periphrastic 3s perf. Lit. *caused to be satisfied*. Read *made happy.*
राजेन्द्र - Another intruding vocative noun. Again an epithet for Yudhishthira.
सुवर्चसम् - agrees with तं; Damana.
तस्मै - *to him*: to Bhima.
सभार्याय - agrees with तस्मै; Bhima.
ददौ - 3s perf. *Gave*.
त्रीन् - adj. *three*: agrees in case and number with कुमारान्.
महायशाः - refers to Damana
दमयन्तीं दमं दान्तं दमनं च सुवर्चसम् - the four aforementioned children
भीमान्भीमपराक्रमान् - Adjectives agreeing with the names of the children above. भीमान् is here an adjective meaning *fearful*, not the name of these children's father.

दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया।
सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा॥१-१०॥
अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतम्।
शतं शतं सखीनां च पर्युपासच्छचीमिव॥१-११॥
तत्र स्म राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता।
सखीमध्येऽनवद्याङ्गी विद्युत्सौदामनी यथा॥१-१२॥

अथ - *ind.* then; afterwards
अनवद्याङ्ग - having a faultless body (अन् *not*-अ *not*-वद्य *to be spoken of*-अङ्ग *limb; body*): lit. *not-unpraiseworthy-body*
तत्र - there
तु - and; but
दासी - *f.* slave; maidservant
परि-उप-√आस् - to sit around; to sit surrounded
प्र-√आप् - to obtain; to meet with
भैमी - *f.* Bhima's daughter; epithet for Damayanti
यशस् - *n.* glory; fame
√राज् - to reign; to shine
रूप - *n.* form; beauty
लोक - *m.* world; people
वयस् - *n.* age; prime of life
विद्युत् - *f.* lightning
शची - *f.* Saci, wife of Indra; strength
शत - a hundred
श्री - *f.* splendor; grace
सखी - *f.* friend
सखीमध्य - *n.* the midst of friends (सखी *friend*-मध्य *middle*)
समलंकृत - well-adorned (सम् *with*-अलम् *enough*-कृत *done*)
सुमध्यम - *f.* a graceful woman (सु *good*-मध्यम *waist*)
सर्वाभरणभूषित - adorned with all her jewels (सर्व *all*-आभरण *ornament*-भूषित *adorned*)
सौदामनी - *f.* forked lightning
सौभाग्य - *n.* good fortune; prosperity (सु *good*-भाग *portion*)
स्म - *ind.* marks past tense

वयसि प्राप्ते - Locative absolute phrase. *[Her] prime having been reached*. प्राप्त is the PPP of प्र-√आप्.
दासीनां समलंकृतम् । शतं शतं सखीनां - In Sanskrit, numbered nouns above 20 take the genitive plural and adjectives agree with the number. Also note the chiasmus across lines: *Of servants an adorned hundred and a hundred friends...*

अतीव रूपसंपन्ना श्रीरिवायतलोचना।
न देवेषु न यक्षेषु तादृग्रूपवती क्वचित्॥१-१३॥
मानुषेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वा न च श्रुता।
चित्तप्रमाथिनी बाला देवानामपि सुन्दरी॥१-१४॥
नलश्च नरशार्दूलो रूपेणाप्रतिमो भुवि।
कन्दर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम्॥१-१५॥

अतीव - very
अन्य - other
अपि - even; also
अप्रतिम - unequaled; incomparable
आयतलोचन - long-eyed (आयत *oblong*-लोचन *eye*)
कन्दर्प - *m.* god of love
क्वचित् - anywhere
चित्तप्रमाथिन् - exciting one's passion; confusing the mind (चित्त *mind*-प्रमाथिन् *rending*)
तादृश् - such a kind
√दृश् - to see
देव - *m.* god
नरशार्दूल - *m.* eminent man; man-tiger (नर *man*-शार्दूल *tiger*)
पूर्व - before
बाल - young
भू - *f.* earth
मानुष - *m.* man; human being
मूर्तिमत् - incarnate
यक्ष - *n.* nature-spirit; ghost
रूपसंपन्ना - endowed with beauty (रूप *form*- संपन्न *furnished*)
श्री - *f.* Sri; epithet for Lakshmi
√श्रु - to hear
सुन्दर - beautiful

तादृग्रूपवती - Uf. तादृश् रूपवती
दृष्टपूर्वा - Compound. PPP of √दृश्-पूर्व. Note regular adjective ending.
श्रुता - PPP of √श्रु.
नलश्च नरशार्दूलो - Sudden change of subject. Note parallelism.
भुवि - Locative singular: *on earth*.

तस्याः समीपे तु नलं प्रशशंसुः कुतूहलात्।
नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः॥१-१६॥
तयोरदृष्टकामो ऽभूच्छृण्वतोः सततं गुणान्।
अन्योन्यं प्रति कौन्तेय स व्यवर्धत हृच्छयः॥१-१७॥
अशक्नुवन्नलः कामं तदा धारयितुं हृदा।
अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रहोगतः॥१-१८॥

अदृष्टकाम - *m.* longing for something/someone never seen (अदृष्ट *unseen*-काम *eros*)
अन्तःपुर - *n.* a woman's chamber
अन्योन्य - one another
√आस् - to sit
काम - *m.* wish; longing; love; eros
कुतूहल - *n.* curiosity; eagerness
कौन्तेय - *m.* Kunti's son; here an epithet for Yudhishthira
तदा - then
√धृ - to hold; to bear; to sustain
नैषध - of the Nishadhas; here an epithet for Nala
पुनर् - again
प्रति - towards
प्र-√शंस् - to praise; to extol
√भू - to be; to exist; to become
रहोगत - secretly; privately (रहस् *secret*-गत *come*)
वन - *n.* forest; wood
वि-√वृध् - to grow; increase
√शक् - to be able to
सततम् - continuously
समीप - near
समीप-√स्थ - to approach
हृच्छय - *m.* love (हृद् *heart*-शय *abiding*)
हृद् - *n.* heart

तस्याः समीपे - Read समीपे-genitive as *close to*. *Close to her.*
प्रशशंसुः कुतूहलात् - 3p perf. of प्र-√शंस्. Take ambiguous *they* to refer to aforementioned *friends and servants*. *They praised him out of eagerness*.
तु - *both... and...*
पुनः पुनः - *again and again.* Uf. पुनर् पुनर्
तयोरदृष्टकामो ऽभूच्छृण्वतोः - Uf. ऽभूत् शृण्वतोः. *With both of them listening* (note dual pronoun and genitive absolute) अदृष्टकाम *arose*. Take 3s imp. of √भू to mean *became/arose*.
शृण्वतोः - gen. dual participle of √श्रु
अन्योन्यं प्रति - Postpositive प्रति. *Towards one another...*
कौन्तेय - Vocative singular directed to Yudhishthira.
अशक्नुवन्नलः कामं तदा धारयितुं हृदा - Combined form. अशक्नुवन् (अ *not*-शक्नुवन् participle of √शक्)- नलः (Nala) = अशक्नुवन्नलः. धारयितुं - infinitive of √धृ. हृदा - instrumental singular of हृद्. *Nala, unable to bear the longing with his heart...*
वन आस्ते - Uf. वने-आस्ते = वन आस्ते. आस्ते - 3s Ā. of √आस्. *He sits in the forest...*

स ददर्श ततो हंसाञ्जातरूपपरिष्कृतान्।
वने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम्॥१-१९॥
ततो ऽन्तरिक्षगो वाचं व्याजहार तदा नलम्।
न हन्तव्यो ऽस्मि ते राजन्करिष्यामि हि ते प्रियम्॥१-२०॥
दमयन्तीसकाशे त्वां कथयिष्यामि नैषध।
यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हिचित्॥१-२१॥

अन्तरिक्षग - *adj.* passing through the sky; *m.* bird (अन्तरिक्ष *space between earth and heaven*-ग *goer*)
एक - one
√कथ् - to tell
कर्हिचित् - at any time
√ग्रह् - to seize; to grasp
जातरूप - *n.* gold (जात *engendered*-रूप *beauty*)
ततस् - there
पक्षिन् - *adj.* winged; *m.* bird
परिष्कृत - adorned
पुरुष - *m.* man; person
प्रिय - *n.* kindness; favor
√मन् - to think
वाच - *f.* speech; words
वि-√चर् - to roam about
व्य्-आ-√हृ - to utter; to pronounce (of small children or animals)
सकाश - *m.* presence; vicinity
√हन् - to kill
हंस - *m.* swan
हि - *particle.* because; indeed.

ददर्श - 3s perf. of √दृश्
हंसाञ्जातरूपपरिष्कृतान् - Uf. हंसान् जतरूपपरिष्कृतान्
विचरतां तेषामेकं - Genitive plural phrase-acc. noun. विचरतां - gen. pl. Participle of वि-√चर्. *One of those roaming about...*
जग्राह - 3s perf. of √ग्रह्
पक्षिणम् - Acc. agreeing with एकम्.
व्याजहार - 3s perf. of व्य्-आ-√हृ. Takes नलम् as direct object: interpret as addressee.
हन्तव्य - Gerundive of √हन्. *I am not to be killed*...
ते - Poetic dative/genitive 2s pronoun.
कथयिष्यामि - 1s future of √कथ्.
यथा - Here used to mean *so that*.
त्वदन्यं पुरुषं - *Any other man than you*...

एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज महीपतिः।
ते तु हंसाः समुत्पत्य विदर्भानगमंस्ततः॥१-२२॥
विदर्भनगरीं गत्वा दमयन्त्यास्तदान्तिके।
निपेतुस्ते गरुत्मन्तः सा ददर्शाथ तान्खगान्॥१-२३॥
सा तानद्भुतरूपान्वै दृष्ट्वा सखिगणावृता।
हृष्टा ग्रहीतुं खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे॥१-२४॥

अद्भुतरूप - having a wonderful shape (अद्भुत *excellent*-रूप *form*)
अन्तिक - near
आवृत - surrounded
उत्-√सृज् - to let loose; to set free
उप-√क्रम् - to approach
गण - *m.* flock; crowd
√गम् - to go
गरुत्मत् - winged
खग - *m.* bird (ख *air*-ग *goer*)
खगम - *see* खग
तद् - there
√त्वर् - to hurry; to move with speed
नगरी - *f.* city
नि-√पत् - to fly down
वृत - enclosed; surrounded
वै - *particle emphasizing preceding word*
सम्-उत्-√पत् - to fly up together
√हृष् - to be excited or impatient

एवमुक्त - Common formula: एवम् *thus*-उक्त PPP of √वच् *to say*. Read as *thus addressed*.
उत्ससर्ज - 3s perf. of उत्-√सृज्.
ते - nom. 3pl pronoun
समुत्पत्य - Gerund of सम्-उत्-√पत्. Read as usual as *after having...*
अनगमंस्ततः - Uf. अगमम् ततस्. अगमम् - 3p aorist of √गम्.
गत्वा - Gerund of √गम्.
निपेतुः - 3p perf. of नि-√पत्.
ददर्शाथ - ददर्श-अथ. ददर्श - 1s perf of √दृश्.
दृष्ट्वा - Gerund of √दृश्.
सखिगणावृता - A very florid compound. सखी *friend*-गण *flock*-वृत *enclosed*. *Surrounded by her crowd of friends...*
हृष्टा - PPP of √हृष्.
ग्रहीतुं - Infinitive of √ग्रह्. Infinitive of purpose.
खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे - Uf. खगमान् त्वरमाणा उपचक्रमे. त्वरमाणा - Ā. participle of √त्वर्. उपचक्रमे - 3s Ā. perf. of उप-√क्रम्.

अथ हंसा विससृपुः सर्वतः प्रमदावने।
एकैकशस्ततः कन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन्॥१-२५॥
दमयन्ती तु यं हंसं समुपाधावदन्तिके।
स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमथाब्रवीत्॥१-२६॥
दमयन्ति नलो नाम निषधेषु महीपतिः।
अश्विनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः॥१-२७॥

अश्विन् - *m.* cavalier
एकैकशस् - *ind.* one by one
कन्या - *f.* maiden
गिर - *f.* voice
प्रमदावन - *n*. a woman's pleasure grove (प्रमद *pleasure*-आ quasi-feminine suffix-*forest* वन)
√ब्रू - to speak
मानुषी - *f.* woman
वि-√सृप् - to fly about; to scatter
सम - alike
सम्-उप-√धाव् - to run near or towards
सम्-उप-√द्रु - to run together towards; to rush upon
सर्वतः - in all directions

विससृपुः - 3p perf. of वि-√सृप्.
एकैकशस् - Refers both to subject and object.
समुपाद्रवन् - 3p imp. of सम्-उप-√द्रु.
समुपाधावत् - 3s imp. of सम्-उप-√धाव्.
कृत्वा - Gerund of √कृ.
अब्रवीत् - 3s imp. √ब्रू
नलो नाम निषधेषु महीपतिः - Supply “अस्ति” - *there is*.
अश्विनोः - Gen. dual. Special definition in the dual, from Monier-Williams, 1899: ‘The two charioteers’, N. of two divinities (who appear in the sky before the dawn in a golden carriage drawn by horses or birds; they bring treasures to men and avert misfortune and sickness; they are considered as the physicians of heaven.)
न समास्तस्य मानुषाः - Likewise, supply “सन्ति.” *There are no men like him.* Note that the caesura in this line marks a new clause.

तस्य वै यदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि।
सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे॥१-२८॥
वयं हि देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान्।
दृष्टवन्तो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः॥१-२९॥
त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः।
विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत्॥१-३०॥

उरग - *m.* serpent (उर *breast*-ग *goer*)
गन्धर्व - *m.* Gandharva (type of celestial being)
गुणवत् - endowed with good qualities; having गुण
जन्म *n.* birth
तथाविध - of such a kind (तथा *like so*-विध *kind*)
नर - *m.* man
नारी - *f.* woman
भार्या - *f.* wife
यदि - if
रत्न - *n.* jewel
राक्षस - *m.* Rakshasa; demon
वर - best; choicest
वरवर्णिन् - having a beautiful complexion (वर *choicest*-वर्णिन् *color-having*)
विशिष्ट - distinguished; pre-eminent
संगम - union; coming together (सम् *together*-गम *going*)
सफल - fruitful (स *with*-फल *fruit*)

भवेज्जन्म - Uf. भवेत् जन्म
चेदं - Uf. च इदं
वरवर्णिनि - Vocative feminine singular.
सुमध्यमे - Vocative feminine singular.
वयं हि - *We indeed...*
देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान् - A long compound listing all classes of beings. Formed देव-गन्धर्व-मनुष-उरग-राक्षस. Object of दृष्टवन्तो in the following line.
दृष्टवन्तो - pl. past participle of √दृश्.
दृष्टवन्तो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः - तथाविध is used substantially. *Though we've seen* देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान्, *we haven't seen a man of such sort...*
विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो - Note the two instrumentals. *[This] union of excellent with excellent...*

एवमुक्ता तु हंसेन दमयन्ती विशां पते।
अब्रवीत्तत्र तं हंसं तमप्येवं नलं वद॥१-३१॥
तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां वैदर्भस्य विशां पते।
पुनरागम्य निषधान्नले सर्वं न्यवेदयत्॥१-३२॥

अण्डज - *m.* egg-born; bird (अण्ड *egg*-ज *born*)
आ-√गम् - to come
नि-√विद् - to tell; *in caus.* to proclaim
पति - *m.f.* lord; husband; possessor; mistress
विश् - *f.* settlement; people
वैदर्भ - of the Vidarbhas

विशां पते - Gen. pl.-voc. sing. Common formula: *lord of peoples.*
तमप्येवं नलं वद - *The [same] as that, say to Nala too.* अपि might more comfortably follow नलं here. वद - 2s imperative of √वद्.
तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां वैदर्भस्य विशां पते - *The bird, saying* "तथ [read as "yes"] विशां पते" *to the princess of Vidarbha...*
आगम्य - Gerund of आ-√गम्. *Having come...*
न्यवेदयत् - 3s imp. of नि-√विद्.

बृहदश्व उवाच।
दमयन्ती तु तच्छ्रुत्वा वचो हंसस्य भारत।
ततः प्रभृति न स्वस्था नलं प्रति बभूव सा॥२-१॥
ततश्चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा।
बभूव दमयन्ती तु निःश्वासपरमा तदा॥२-२॥
ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपरा बभूवोन्मत्तदर्शना।
पाण्डुवर्णा क्षणेनाथ हृच्छ्यावेष्टचेतना॥२-३॥

आविष्ट - entered; burdened with
उन्मत्त - disordered in intellect
ऊर्ध्वदृष्टि - *f.* an upwards glance (ऊर्ध्व *upwards*-दृष्टि *sight*)
कृश - lean; emaciated; weak
क्षण - *m.* an instant in time
चिन्तापर - lost in thought (चिन्ता *thought; anxiety*-पर *beyond*)
चेतना - *f.* consciousness; sense
दर्शन - showing; appearance
दीन - depressed; wretched
ध्यानपर - engaged in meditation (ध्यान *meditation*-पर *beyond*)
निःश्वास - sigh (निस् *out*-श्वास *breath; panting*)
पाण्डुवर्ण - whiteish; pale (पाण्डु *jaundiced*-वर्ण *color*)
परम - best; utmost; (*at the end of compounds*) completely devoted to or intent on
प्रभृति - *ind.* beginning from; from smth on
वच - *n.* speech
विवर्णवदन - pale-faced (विवर्ण *colorless*-वदन *face*)
स्वस्थ - in one's natural state; composed (स्व *self*-स्थ *standing*)

तच्छ्रुत्वा - Uf. तत् *this*-श्रुत्वा gerund of √श्रु = तच्छ्रुत्वा. Common formula: *This having heard...*
वचो - Agrees with तत्.
भारत - Vocative
तदा प्रभृति - From then on
नलं प्रति - Postpositive. *Regarding Nala...*
बभूव - 3s perfect √भू. Read as *became*.
क्षणेनाथ हृच्छ्यावेष्टचेतना - *Then in an instant [her] senses became burdened with heartache...*

न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित्
न नक्तं न दिवा शेते हा हेति रुदती पुनः॥२-४॥
ततो विदर्भपतये दमयन्त्याः सखीगणः।
न्यवेदयत नस्वस्थां दमयन्तीं नरेश्वरे॥२-५॥
तच्छ्रुत्वा नृपतिर्भीमो दमयन्तीसखीगणात्।
चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्स्वां सुतां प्रति॥२-६॥

अस्वस्थ - ill; uneasy (अ *not*-स्वस्थ *in one's natural state*)
कार्य - *n.* matter; thing
√चित् - to think; to consider
दिवा - *ind.* by day
नक्तम् - *ind.* by night
नरेश्वर - *m.* lord of men (नर *man*-ईश्वर *lord*)
नृपति - *m.* king; sovereign
रति - f. rest
√रुद् - to cry; to wail
√विद् - to know; to find
विदर्भपति - Lord of Vidarbha; Bhima
शय्यासनभोग - m. enjoyment of lying and sitting (शय्या *bed; sofa*-आसन *sitting*-भोग *enjoyment*)
√शी - to rest
सुता - *f.* daughter
सुमहत् - very great (सु *well*-महत् *great*)
स्व - one's own
हा - alas

विन्दति - 3s present of √विद्.
शेते - 3s present Ā. of √शी
हा हेति - Uf. हा हा इति
न्यवेदयत - 3s imp. Ā. of नि-√विद्
नरेश्वरे - Loc. sing. In apposition to विदर्भपतये (dat. sing.), despite the disagreement of cases.
विदर्भपतये दमयन्त्याः सखीगणः। न्यवेदयत नस्वस्थां दमयन्तीं नरेश्वर - Note the use of a predicate adjective in place of a predicate clause, common in Sanskrit. Take *announced the ill Damayanti* to mean *announced that she was ill.*
तच्छ्रुत्वा - तत्-gerund √श्रु
चिन्तयामास - 3s periphrastic perfect of √चित्
स्वं सुतां प्रति - Postpositive. *Concerning his own daughter.*

स समीक्ष्य महीपालः स्वां सुतां प्राप्तयौवनाम्।
अपश्यदात्मनः कार्यं दमयन्त्याः स्वयंवरम्॥२-७॥
स संनिमन्त्रयामास महीपालान्विशां पतिः।
अनुभूयतामयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो॥२-८॥
श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्वे दमयन्त्याः स्वयंवरम्।
अभिजग्मुस्ततो भीमं राजानो भीमशासनात्॥२-९॥

अनु-√भू - to notice; to perceive; to experience; to feel
अयम् - this; this one
आत्मन् - self
महीपाल - *m.* king; governor (मही *earth*-पाल *to govern*)
पार्थिव - belonging to the earth; *m.* king
प्रभु - excelling; mighty; *m.* king
प्राप्तयौवन - being in the bloom of youth (प्राप्त *obtained*-यौवन *puberty*)
शासन - *n.* command
वीर - *m.* brave or eminent man; hero
सं-नि-√पत् - to fly down together
सं-नि-√मन्त्र् - to invite
सम्-√ईक्ष् - to inspect thoroughly; to look closely
स्वयंवर - *m.* marriage by self-choice

समीक्ष्य - Gerund of सम्-√ईक्ष्. *Having noticed*...
अपश्यत् - Irregular 3s imp. of √दृश्.
अत्मनः कार्यं - Ablative of आत्मन्-gerundive of √कृ. *To be done by himself.* Again a predicative adjective used in place of a dependent clause. *He saw that a* स्वयंवरम् *was to be conducted by himself...*
संनिपातयामास - Periphrastic 3s perf. of सं-नि-√पत्
अनुभूयताम् - 3s passive imperative of अनु-√भू. *Let it be known...*
प्रभो - Vocative singular. Yudhishthira.
वीराः - Vocative plural
श्रुत्वा - Gerund of √श्रु
अभिजग्मुः - 3p perf. of अभि-√गम्
भीमशासनात् - *By Bhima's command*.

हस्त्यश्वरथघोषेण पूरयन्तो वसुंधराम्।
विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृश्यैः स्वलंकृतैः॥२-१०॥
तेषां भीमो महाबाहुः पार्थिवानां महात्मनाम्।
यथार्हम् अकरोत् पूजां ते ऽवसंस् तत्र पूजिताः ॥२-११॥
एतस्मिन्नेव काले तु सुराणाम् ऋषिसत्तमौ।
अटमानौ महात्मानाविन्द्रलोकमितो गतौ॥२-१२॥

√अट् - to wander
अश्व - *m.* horse
आभरण - *n.* ornamentation
इतस् - from here; from this world
इन्द्रलोक - *m.* Indra's world; heaven
एतद् - this
काल - *m.* time
घोष - *m.* indistinct noise; tumult
दृश्य - worthy of being seen; splendid
√पॄ - *caus.* to fill
√पूज् - to honor
बल - *n.* force; *in the plural.* army
महात्मन् - "high-souled"; magnanimous (महा *great*-आत्मन् *soul; Atman*)
महाबाहु - *of a king.* long-armed
माल्य - *n.* garland
यथार्हम् - *ind.* suitably; as deserved
रथ - *m.* carriage
√वस् - to stay; to dwell
वसुंधरा - *f.* the earth (वसु *good*-धरा *holding* [irregular formation: we should expect वसुधरा])
विचित्र - variegated; many-colored
सत्तम - very good; chief; the best of
सुर - *m.* god; deity; image of a god
स्वलंकृत - adorned (स्व *self*-अलम् *enough*-कृत *made*)
हस्तिन् - *m.* elephant

पूरयन्तो - nom. plural causative participle of √पॄ. Agrees with राजानो in previous line. Takes instrumental हस्त्यश्वरथघोषेण as complement.
विचित्रमाल्याभरणैर् - Long instrumental compound. *Adorned with variegated garlands...*
तेषां [...] पार्थिवानां महात्मनाम् - indirect objective gen. plural. w/ पूजां as direct object
अकरोत् - 3s imp. of √कॄ.
ऽवसंस् तत्र - Uf. अवसन् 3p imp. of √वस्-तत्र = अवसंस्तत्र.
पूजिताः - nom. m. pl. PPP of √पूज्
एतस्मिन् - loc. of एतद्. Agrees with काले.
ऋषिसत्तमौ । अटमानौ - Dual nouns. अटमानौ - dual m. Ā. participle of √अट्.
महात्मानाविन्द्रलोकम् - Uf. महात्मानौ इन्द्रलोकम्.
गतौ - PPP of √गम्.

नारदः पर्वतश् चैव महाप्राज्ञौ महाव्रतौ।
देवराजस्य भवनं विविशाते सुपूजितौ॥२-१३॥
तावर्चयित्वा मघवा ततः कुशलमव्ययम्।
पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्वगतं विभुः॥२-१४॥
नारद उवाच।
आवयोः कुशलं देव सर्वत्रगतमीश्वर।
लोके च मघवन्कृत्स्ने नृपाः कुशलिनो विभो॥२-१५॥

अनामय - free from disease (अन् *no*-आमय *sickness*)
अव्यय - imperishable
ईश्वर - *m.* master; Supreme Being
√ऋच् - to praise; *caus. Ā.* to honor; to treat with respect
कुशल - *n.* welfare; health
कुशलिन् - healthy; prosperous
कृत्स्न - whole; entire (chiefly in singular)
देवराज - *m.* king of the gods; Indra
नारद - *m.* Narada
पर्वत - *m.* Parvata
√प्रच्छ् - to ask; to ask about
भवन - *m.* palace
मघवन् - bountiful; liberal; munificent; epithet of Indra
महाप्राज्ञ - very wise (महा *great*-प्राज्ञ *intelligent*)
महाव्रत - having undertaken a great vow of religious observance
विभु - far-reaching; powerful (of Indra)
√विश् - to enter
सर्वगत - in all goings (सर्व *all*-गत *gone*)
सर्वत्रगत - *as above*
सुपूजित - highly honored (सु *well*-पूजित *honored*)

विविशाते - 3 dual Ā. perf of √विश्
तावर्चयित्वा - Uf. तौ - 3dual acc. pronoun. अर्चयित्वा - Gerund from caus. stem of √ऋच्. Treat as Ā. meaning.
पप्रच्छ - 3s perf. of √प्रच्छ्.
तयोस् - 3 dual gen. pronoun
चापि - अपि is here used to mark a question
कुशलमव्ययम् । पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्वगतं - Adjectives again used in place of a dependent clause. *He asked whether they had been free from disease and in all respects well...*
आवयोस् - 1 dual gen. pronoun
सर्वगतं; सर्वत्रगतम् - Dictionary definitions are given as “all-pervading”; however, in this case, the गत is only a tool for putting सर्व into attributive form. Read adverbially.

बृहदश्व उवाच।
नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा।
धर्मज्ञाः पृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः॥२-१६॥
शस्त्रेण निधनं काले ये गच्छन्त्यपराङ्मुखाः।
अयं लोको ऽक्षयस्तेषां यथैव मम कामधुक्॥२-१७॥
क्व नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पश्यामि तानहम्।
आगच्छतो महीपालान्दयितानतिथीन्मम॥२-१८॥

अक्षय - undecaying (अ *no*-क्षय *end*)
अतिथि - *m.* guest; person entitled to hospitality
अपराङ्मुख - with face unaverted; not turning away (अ *not*-पराङ् *directed away*-मुख *face*)
कामदुह् - *f.* Indra's cow of plenty (काम *desire*-√दुह् *to milk*)
क्व - where
क्षत्रिय - endowed with sovereignty; member of military or reigning order
त्यक्तजीवित - one ready to give up one's life (त्यक्त *abandon*-जीवित *living*)
दयित - cherished; beloved; dear
धर्मज्ञ - dharma-knowing (धर्म *dharma*-ज्ञ *knowing*)
निधन - *m.* end; death
नु - *ind.* now
पृथिवीपाल - *m.* guardian of the earth
बलवृत्रहन् - *m*. (epithet of Indra) destroyer of Bala and Vritra
योधिन - *n.* the act of fighting; battle; war
शस्त्र - *n.* weapon

काले - Read as *at the right time*.
ये - m. nom. pl. relative pronoun
अयम् - m. nom. demonstrative
आगच्छतः - pl. acc. participle of आ-√गम्; agrees with तान्.

एवमुक्तस्तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत।
शृणु मे मघवन्येन न दृश्यन्ते महीक्षितः॥२-१९॥
विदर्भराज्ञो दुहिता दमयन्तीति विश्रुता।
रूपेण समतिक्रान्ता पृथिव्यां सर्वयोषितः॥२-२०॥
तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता नचिरादिव।
तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः॥२-२१॥

दुहितृ - *f.* daughter
नचिर - not long in time (न *not*-चिर *long*)
पृथिवी - *f.* Earth; the whole wide world
प्रति-√भाष् - to answer
महीक्षित् - *m.* king (मही *earth*-क्षित् *ruler*)
राजपुत्र - *m.* prince (राज *king*-पुत्र *son*)
वि-√श्रु - to hear distinctly; *pass.* To be heard far and wide
शक्र - *m.* mighty one (epithet of Indra)
सम्-ति-√क्रम् - to go beyond; to excel
सर्वशस् - *ind.* wholly; altogether; from all directions

सर्वयोषितः - *f.* all women (सर्व *all*-योषितः *females*) *always pl.*

शृणु - 2s imperative of √श्रु
दृश्यन्ते - 3p passive of √दृश्
विदर्भराज्ञो दुहिता दमयन्तीति विश्रुता - Supply अस्ति. विश्रुता - PPP of वि-√श्रु.
समतिक्रान्ता - PPP of सम्--ति-√क्रम्. *Having excelled in beauty...*
शक्र - Vocative.
भविता - m. nom. s. of भवितृ. Periphrastic future of √भू.
नचिरादिव - The abl. नचिरात् is used adverbially. Read इव here as *very*.

तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयन्तो महीक्षितः।
काङ्क्षन्ति स्म विशेषेण बलवृत्रनिषूदन॥२-२२॥
एतस्मिन्कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साग्निकाः।
आजग्मुर्देवराजस्य समीपममरोत्तमाः॥२-२३॥
ततस्तच्छुश्रुवुः सर्वे नारदस्य वचो महत्।
श्रुत्वा चैवाब्रुवन्हृष्टा गच्छामो वयमप्युत॥२-२४॥

अमरोत्तम - best of the immortals (अमर *immortal*-उत्तम *best*)
उत - also; even
√काङ्क्ष् - to wish, desire, long for
प्र-√अर्थय - to desire; to sue for (denominative अर्थ *object; goal*)
बलवृत्रनिषूदन - destroyer of Bala and Vritra (बलवृत्र-निषूदन *slaughter*)
रत्नभूत - being a gem/jewel
लोकपाल - world-protector (लोक *world*-पाल *protect*)
विशेष - distinction; *in instr.* particularly
साग्निक - having sacred fire; associated with Agni (स *with*-अग्निक *Agni*)
हृष्ट - enraptured; rejoicing; pleased

एतस्मिन्कथ्यमाने - Locative absolute. कथ्यमाने - loc. s. Ā. participle of √कथ्
आजग्मुर् - 3p perf. of आ-√गम्
ततस्तच्छुश्रुवुः - Uf. ततः तद् शुश्रुवुः. शुश्रुवुः - 3p perf. of √श्रु
अब्रवन् - 3p imp. of √ब्रू
गच्छामः - 1p of √गम्
अप्युत - A pleonastic usage, both words meaning “also.”

ततः सर्वे महाराज सगणाः सहवाहनाः।
विदर्भान अभिजग्मुस्ते यतः सर्वे महीक्षितः॥२-२५॥
नलो ऽपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमम्।
अभ्यगच्छददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः॥२-२६॥
अथ देवाः पथि नलं ददृशुर्भूतले स्थितम्।
साक्षादिव स्थितं मूर्त्या मन्मथं रूपसंपदा॥२-२७॥

अदीनात्मन् - in cheerful spirits (अ *not*-दीन *depressed*-अत्मान् *soul*)
अनुव्रत - devoted to; faithful to (+ acc.)
पन्था - *m.* road; path; way (irregular noun)
भूतल - *n.* the ground; the earth (भू *earth*-तल *surface*)
मन्मथ - *m.* love; god of love
मूर्ति - *f.* material form
रूपसम्पद् - *f.* perfection of form (रूप *form*-सम्पद् *completion; perfection*)
सगण - having troops or followers (स *with*-गण *flock*)
समागम - *m.* gathering; union; meeting (सम् *together*-आगम *coming*)
सहवाहन - with vehicles (सह *with*-वाहन *conveying*)

महाराज - Vocative. Yudhishthira.
अभिजग्मुः - 3p perf. of अभि-√गम्
ततः [...] अभिजग्मुस्ते यतः सर्वे महीक्षितः - ततः and यतः are correlative. *There they went, where the*
महीक्षितः *were.* Supply आसन् for the latter clause.
कौन्तेय - Vocative. Yudhishthira.
अभ्यगच्छत् - 3s imp. of अभि-√गम्
पथि - Loc. s. of पन्था
ददृशुः - 3p perf. of √दृश्
स्थित - PPP of √स्था
रूपसंपदा - Inst. of रूपसम्पद्

तं दृष्ट्वा लोकपालास्ते भ्राजमानं यथा रविम्।
तस्थुर्विगतसंकल्पा विस्मिता रूपसंपदा॥२-२८॥
ततो ऽन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः।
अब्रुवन्नैषधं राजन्नवतीर्य नभस्तलात्॥२-२९॥
भो भो नैषध राजेन्द्र नल सत्यव्रतो भवान्।
अस्माकं कुरु साहाय्यं दूतो भव नरोत्तम॥२-३०॥

अन्तरिक्ष - *n.* the intermediate space between heaven and earth
अव-√तॄ - to descend
अस्माक - our; ours
दिवौकस् - *m.* sky-dweller; deity
दूत - *m.* messenger
नभस्तल - *n.* the firmament (नभस् *sky*-तल *surface*)
नरोत्तम - *m.* best of men (नर *man*-उत्तम *best*)
भवत् - polite 2s form of address (takes 3s agreement)
भोस् - O! Hallo!; alas!
√भ्राज् - to shine, beam, sparkle, glitter
रवि - *m.* the sun; the sun-god
विगतसंकल्प - devoid of purpose; without resolution (विगत *departed*-संकल्प *intention*)
विमान - *n.* car or chariot of the gods
वि-√स्तभ् - to prop asunder; to bring to a stop
वि-√स्मि - to wonder; to be surprised at
सत्यव्रत - strictly truthful; having taken a vow of honesty
साहाय्य - *n.* help; succor

भ्राजमानं - m. acc. Ā. participle of √भ्राज्
तस्थुः - 3p perf. of √स्था
विस्मिता - m. nom. pl. PPP of वि-√स्मि. Takes रूपसंपदा as its ablative object.
विष्टभ्य - Gerund of वि-√स्तभ्
अब्रुवन् - 3p imp. of √ब्रू
राजन्नवतीर्य - Uf. राजन् अवतीर्य. अवतीर्य - Gerund of अव-√तॄ
कुरु - 2s imperative of √कृ
भव - 2s imperative of भू

तेभ्यः प्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत।
अथैतान्परिपप्रच्छ कृताञ्जलिरुपस्थितः॥३-१॥
के वै भवन्तः कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः।
किं च तद्वो मया कार्यं कथयध्वं यथातथम्॥३-२॥
एवमुक्ते नैषधेन मघवानभ्यभाषत।
अमरान्वै निबोधास्मान्दमयन्त्यर्थमागतान्॥३-३॥

अदस् - *m.* that one
अभि-√भाष् - to address; to speak to
अमर - immortal
उप-√स्था - to stand near; to be present
कृताञ्जलि - with palms joined in reverence (कृत *done*-अञ्जलि *joined palms*)
नि-√बुध् - to know; to learn (esp. in imp.)
प्रति-√ज्ञा - to acknowledge; to consent
परि-√प्रच्छ् - to ask about
यथातथम् - *ind.* in conformity with truth; exactly

प्रतिज्ञाय - Gerund प्रति-√ज
करिष्य इति - Uf. करिष्ये इति. करिष्ये - 1s Ā. future of √कृ
भारत - Vocative. Yudhishthira.
अथैतान् - अथ-एतन्
परिपप्रच्छ - 3s perf. of परि-√प्रच्छ्
उपस्थित - PPP of उप-√स्था
के - m. nom. pl. of किम्
कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः - Uf. कः-च = कश्च. असौ - nom. s. of अदस्. *And who is he of whom I am desired as a messenger?*
कार्यं - Gerundive of √कृ.
वस् - Enclitic 2pl. oblique pronoun.
कथयध्वं - 2pl. Ā. imp. of √कथय
अभ्यभाषत - 3s. imp. of अभि-√भाष्
अमरान्वै निबोधास्मान्दमयन्त्यर्थमागतान् - Predicate adj. in place of dependent clause. निबोध - 2s. imp. of नि-√बुध्. *Know that we are immortals come for Damayanti's sake*

अहमिन्द्रो ऽयमग्निश्च तथैवायमपांपतिः।
शरीरान्तकरो नृणां यमो ऽयमपि पार्थिव॥३-४॥
त्वं वै समागतानस्मान्दमयन्त्यै निवेदय।
लोकपाला महेन्द्राद्याः समायान्ति दिदृक्षवः॥३-५॥
प्राप्तुमिच्छन्ति देवास्त्वां शक्रो ऽग्निर्वरुणो यमः।
तेषामन्यतमं देवं पतित्वे वरयस्व ह॥३-६॥

अन्यतम - any one of many; either; any
अप् - *f.* waters (always used in pl.)
आद्य - first
पतित्व - *n.* matrimony; marriage
महेन्द्र - *m.* Great-Indra
यम - *m.* Yama, god of death
√वृ - to choose
शरीरान्तकर - *m.* body-destroyer (शरीर *body*-अन्त *end*-कर *maker*)
सम्-आ-√गम् - to come together
सम्-आ-√या - to come together
ह - *ind. emphatic particle*

अपांपतिः - Refers to Varuna. अपां - gen. pl. of अप्
नृणां - gen. pl. of नर
समागतानस्मान् - Pred. adj. in place of a dependent clause. *That we have gathered.*
समागतान् - m. acc. pl. PPP of सम्-आ-√गम्.
निवेदय - 2s caus. imp. of नि-√विद्
From लोकपाला *to* वरयस्व ह - Direct speech; the exact message Indra wants Nala to convey. One might expect a terminating इति.
महेन्द्राद्याः - m. nom. pl. *with Great Indra as their first.* Refers not only to Indra but all other members of the group.
समायान्ति - 3p of सम्-आ-√या
दिदृक्षवः - m. pl. desiderative of √दृश्
प्राप्तुम् - Infinitive of प्र-√आप्
तेषामन्यतमं देवं - *Any God among them...*
वरयस्व - 2s imp. of √वृ
पतित्वे - Loc. of abstract noun. *In matrimony...*

एवमुक्तः स शक्रेण नलः प्राञ्जलिरब्रवीत्।
एकार्थसमवेतं मां न प्रेषयितुमर्हथ॥३-७॥
कथं नु जातसंकल्पः स्त्रियम् उत्सहते पुमान् ।
परार्थमीदृशं वक्तुं तत्क्षमन्तु महेश्वराः॥३-८॥
देवा ऊचुः।
करिष्य इति संश्रुत्य पूर्वमस्मासु नैषध।
न करिष्यसि कस्मात्त्वं व्रज नैषध माचिरम्॥३-९॥

√अर्ह् - to merit; to be worth; to be obliged
ईदृश - of such a sort
उत्-√सह् - to endure; to be able
एकार्थ - having the same purpose (एक *one*-अर्थ *purpose*)
कथम् - how
कस्मात् - whence; why
√क्षम् - to bear patiently; suppress anger; pardon
जातसंकल्प - feeling a desire for (जात *arisen*-संकल्प *intention*)
परार्थ - having an intention
पुंस् - *m.* male
पूर्वम् - *ind.* before
प्र-√इष् - to send forth; to call upon
प्राञ्जलि - joining and holding out hollowed open hands
माचिरम् - *ind.* not long; quickly (मा *not*-चिरम् *long time*)
महेश्वर - *m.* great lord; god (मह *great*-इश्वर *creator*)
√व्रज् - to go; to travel; to move
समवेत - come together; met
सं-√श्रु - to assent; to promise
स्त्री - *f.* female

अब्रवीत् - 3s imp. of √ब्रू
प्रेषयितुम् - infinitive of प्र-√इष्
अर्हथ - 2p of √अर्ह्
स्त्रियम् - acc. s. of स्त्री
उत्सहते - 3s Ā. of उत्-√सह्
पुमान् - nom. s. of पुंस्
वक्तुं - infinitive of √वच्
क्षमन्तु - 3p optative of √क्षम्
ऊचुः - 3p perf. of √वच्
करिष्य इति - Uf. करिष्ये इति
संश्रुत्य - Gerund of सं-√श्रु
अस्मासु - 1p loc. pl. pronoun. Here dative in sense: *having previously promised us...*
करिष्यसि - 2s future of √कृ
व्रज - 2s imp. of √व्रज्

बृहदश्व उवाच।
एवमुक्तः स देवैस्तैर्नैषधः पुनरब्रवीत्।
सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे॥३-१०॥
प्रवेक्ष्यसीति तं शक्रः पुनरेवाभ्यभाषत।
जगाम स तथेत्युक्त्वा दमयन्त्या निवेशनम्॥३-११॥
ददर्श तत्र वैदर्भीं सखीगणसमावृताम्।
देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवर्णिनीम्॥३-१२॥

√दीप् - to blaze; to be illustrious
निवेशन - *n.* home; dwelling
प्र-√विश् - to enter
वपुष - wonderfully beautiful
वेश्मन् - *n.* house; mansion; abode
सखीगणसमावृत - surrounded by a flock of friends (सखी *friend*-गण *flock*-समावृत *enclosed*)
सुरक्षित - well-guarded (सु *good*-रक्षित *guarded*)

देवैस्तैर्नैषधः - Uf. देवैः तैः नैषधः
प्रवेष्टुं - Infinitive of प्र-√विश्
उत्सहे - 1s Ā. of उत्-√सह्
प्रवेक्ष्यसि - 2s future of प्र-√विश्
अभ्यभाषत - 3s imp. of अभि-√भाष्
जगाम - 3s perf. of √गम्
तथेत्युक्त्वा - Uf. तथ इति उक्त्वा
ददर्श - 3s perf. of √दृश्
देदीप्यमानां - f. acc. s. intensive participle of √दीप्. *Blazing fiercely...*

अतीव सुकुमाराङ्गीं तनुमध्यां सुलोचनाम्।
आक्षिपन्तीमिव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा॥३-१३॥
तस्य दृष्ट्वैव ववृधे कामस्तां चारुहासिनीम्।
सत्यं चिकीर्षमाणस्तु धारयामास हृच्छयम्॥३-१४॥
ततस्ता नैषधं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः परमाङ्गनाः।
आसनेभ्यः समुत्पेतुस्तेजसा तस्य धर्षिताः॥३-१५॥

आ-√क्षिप् - to throw down upon; *fig.* to excel as if to put to shame
आसन - *n.* sitting-place; stool
चारुहासिन् - smiling sweetly (चारु *agreeable*-हासिन् *smiling*)
तनुमध्य - thin-waisted (तनु *slender*-मध्य *middle*)
धर्षित - overpowered
परमाङ्गना - *f.* most excellent woman (परम *ultimate*-अङ्गना *woman with well-rounded limbs*)
प्रभा - *f.* light; splendor
√वृध् - to increase; augment; grow
शशिन् - *m.* "containing a hare"; the moon (शश *hare*-इन्)
सत्य - true; *n.* truth
सम्-उत्-√पद् - to spring up together
सम्-√भ्रम् - to be agitated, perplexed
सुकुमाराङ्ग - having very delicate limbs (सुकुमार *very tender*-अङ्ग *limb*)
सुलोचन - having fine eyes (सु *good*-लोचन *eye*)

आक्षिपन्तीमिव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा - *As if surpassing the light of the moon by her own splendor…*
ववृधे - 3s perf. Ā. of √वृध्
तस्य दृष्ट्वैव ववृधे कामस्तां चारुहासिनीम् - Join तस्य with कामः and दृष्ट्व with तां चारुहासिनीम्
चिकीर्षमाण - desiderative Ā. participle of √कृ. *Wishing to do the truth…*
धारयामास - periphrastic perf. caus. of √धृ
संभ्रान्ताः - f. pl. participle of सम्-√भ्रम्
समुत्पेतुः - 3p perf. of सम्-उत्-√पद्

प्रशशंसुश्च सुप्रीता नलं ता विस्मयान्विताः।
न चैनमभ्यभाषन्त मनोभिस्त्वभ्यपूजयन्॥३-१६॥
अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्यं महात्मनः।
को ऽयं देवो नु यक्षो नु गन्धर्वो नु भविष्यति॥३-१७॥
न तास् शक्नुवन्ति स्म व्याहर्तुमपि किंचन।
तेजसा धर्षिताः तस्य लज्जावत्यो वराङ्गनाः॥३-१८॥

अभि-√पूज् - to honor, reverence greatly
अहो - *ind.* Oh!
एनम् - *enclitic m. acc. Pronoun*
कान्ति - *f.* loveliness; beauty; splendor
धैर्य - *n.* firmness; gravity; fortitude
मनस् - *n.* mind
लज्जावत् - ashamed; embarrassed; bashful (लज्जा *shame*-वत्)
वराङ्गना - *f.* a beautiful woman (वर *choicest*-अङ्गना *woman with well-rounded limbs*)
विस्मयान्वित - filled with astonishment or wonder (विस्मय *wonder*-न्वित)
सुप्रीत - very delighted (सु *well*-प्रीत *pleased*)

प्रशशंसुः - 3p perf. of प्र-√शंस्
न चैनम् - Uf. न च एनम्
अभ्यभाषन्त - 3p imp. Ā. of अभि-√भाष्
मनोभिस्त्वभ्यपूजयन् - Uf. मनोभिः तु अभ्यपूजयन्
अभ्यपूजयन् - 3p imp. of अभि-√पूज्
भविष्यति - 3s future of √भू. Future tense here marks conjecture, presumption: *What god, yaksha, gandharva might this now be?*
शक्नुवन्ति स्म - 3p of √शक्; स्म past tense
व्याहर्तुम् - Infinitive of व्य्-आ-√हृ
लज्जावत्यः - nom. f. pl. of लज्जावत्

अथैनं स्मयमानं तु स्मितपूर्वाभिभाषिणी।
दमयन्ती नलं वीरमभ्यभाषत विस्मिता॥३-१९॥
कस्त्वं सर्वानवद्याङ्ग मम हृच्छयवर्धन।
प्राप्तो ऽस्यमरवद्वीर ज्ञातुमिच्छामि ते ऽनघ॥३-२०॥
कथमागमनं चेह कथं चासि न लक्षितः।
सुरक्षितं हि मे वेश्म राजा चैवोग्रशासनः॥३-२१॥

अनघ - faultless; sinless (अन् *without*-अघ *impurity*)
अमरवत् - like an immortal; like a god (अमर *immortal*-वत् *like*)
आगमन - *n.* coming (आ *towards*-गमन *going*)
इह - here
उग्रशासन - severe in command; strict in orders (उग्र *mighty; violent*-शासन *punisher*)
√ज्ञा - to know
√लक्ष् - to perceive; observe
वेश्म - var. वेश्मन्
सर्वानवद्याङ्ग - having an entirely faultless body (सर्व *all*-अनवद्याङ्ग *not-unpraiseworthy-body*)
√स्मि - to smile
स्मितपूर्वाभिभाषिन् - addressing with a smile (स्मित *smile*-पूर्वा *preceding*-अभिभाषिन् *addressing*)
हृच्छयवर्धन - augmenting love (हृच्छय *love*-वर्धन *increasing*)

अभ्यभाषत - 3s imp. of अभि-√भाष्
अथैनं स्मयमानं तु स्मितपूर्वाभिभाषिणी - *Then to him smiling, Damayanti addressing with a smile, to the hero Nala spoke, amazed...*
प्राप्तो ऽस्यमरवत् - PPP प्र-√आप् with 2s copula असि forms periphrastic past. *You are come like a god*... ie, invisibly.
ज्ञातुम् - Infinitive of √ज्ञा. With gen. ते - *get acquainted with you...*
चेह - Uf. च इह
लक्षितः - PPP of √लक्ष्
चैवोग्रशासनः - Uf. च एव उग्रशासनः

एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह।
नलं मां विद्धि कल्याणि देवदूतमिहागतम्॥३-२२॥
देवास्त्वां प्राप्तुमिच्छन्ति शक्रो ऽग्निर्वरुणो यमः।
तेषामन्यतमं देवं पतिं वरय शोभने॥३-२३॥
तेषामेव प्रभावेन प्रविष्टो ऽहमलक्षितः।
प्रविशन्तं न मां कश्चिदपश्यन्नाप्यवारत्॥३-२४॥
एतदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः।
एतच्छ्रुत्वा शुभे बुद्धिं प्रकुरुष्व यथेच्छसि॥३-२५॥

अलक्षित - unseen (अ *not*-लक्षित *perceived*)
कल्याण - beautiful; noble
प्र-√कृ - to make; to accomplish
प्रति-√वच् - to announce
प्रभाव - *m.* might; supernatural power
बुद्धि - *f.* reason; intelligence
भद्र - blessed; gracious; fair
√वृ - to ward off
शुभ - splendid; bright; auspicious
शोभन - brilliant; splendid; beautiful
सुरसत्तम - the best of the gods (सुर *deity*-सत्तम *very good; chief*)

प्रत्युवाच - 3s perf. of प्रति-√वच्
विद्धि - 2s imp. of √विद्
कल्याणि - f. vocative of कल्याण
देवदूतमिहागतम् - Uf. देवदूतम् इह आगतम्. आगत - PPP of आ-√गम्. *Know, noble lady, that I am Nala, come as a messenger of the gods..*
तेषामन्यतमं देवं पतिं - *...any of the gods as your husband...*
वरय - 2s imp. of √वृ
प्रविष्ट - PPP of प्र-√विश्
प्रविशन्तं - m. acc. participle of प्र-√विश्
कश्चिदपश्यन्नाप्यवारत् - Uf. कश्चित् अपश्यत् न् अपि अवारत्
अपश्यत् - 3s imp. of √दृश् (root supplanted by √पश्)
अवारत् - 3s imp. of √वृ
भद्रे - f. voc. of भद्र
प्रेषित - PPP of प्र-√इष्
एतच्छ्रुत्वा - Uf. एतत् श्रुत्वा
प्रकुरुष्व - 2p imp. Ā. of प्र-√कृ. *Make up your mind...*
यथेच्छसि - Uf. यथ इच्छसि. *...as you wish.*

बृहदश्व उवाच।
सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलमब्रवीत्।
प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन्किं करवाणि ते॥३-५३-१॥
अहं चैव हि यच्चान्यन्ममास्ति वसु किंचन।
तत्सर्वं तव विश्रब्धं कुरु प्रणयमीश्वर॥३-५३-२॥
हंसानां वचनं यत्तु तन्मां दहति पार्थिव।
त्वत्कृते हि मया वीर राजानः संनिपातिताः॥३-५३-३॥

त्वत्कृत - *ind.* for your sake
√दह् - to burn
नमस् - *n.* bow; reverential salutation
प्रणय - *m.* manifestation of one's affection
प्र-√णी - to lead; to manifest affection
प्र-√हस् - to burst into laughter
यथाश्रद्धम् - *ind.* in all faith; confidently (यथ *like*-श्रद्धम् *faithful*)
वचन - *n.* the act of speaking; utterance
वसु - excellent; good; beneficent
विश्रब्धम् - *ind.* confidently; without reserve

नमस्कृत्य - Uf. नमस्-gerund of √कृ
प्रहस्य - gerund of प्र-√हस्
प्रणयस्व - 2s imp. Ā. of प्र-√णी
करवाणि - 1s imp. of √कृ. 1s imp. expresses permission: *What may I do for you?*
यच्चान्यन्ममास्ति - Uf. यत् च अन्यत् मम अस्ति. *Both I and whatever other good I have...*
सर्वं तत्तव विश्रब्धं / कुरु प्रणयमीश्वर - Caesura marks a new clause. *All that is yours; make manifest your affection* [in return]*, lord.*
तन्मां - Uf. तत् माम्
त्वत् - 2s abl. pronoun.
संनिपातिता - caus. nom. m. pl. PPP सं-नि-√पत्, as indicated by the long A-vowel. Takes the meaning of "to cause to gather." *For your sake by me, hero, are kings gathered.*

यदि त्वं भजमानां मां प्रत्याख्यास्यसि मानद।
विषमग्निं जलं रज्जुमास्थास्ये तव कारणात्॥३-५३-४॥
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह।
तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथं मानुषमिच्छसि॥३-५३-५॥
येषामहं लोककृतामीश्वराणां महात्मनाम्।
न पादरजसा तुल्यो मनस्ते तेषु वर्तताम्॥३-५३-६॥

अग्नि - *m.* fire
आ-√स्था - to ascend; to carry out
कारण - *n.* cause
जल - *n.* water
तुल्य - equal
पादरजस् - *n.* dust of the feet (पाद *foot*-रजस् *dirt*)
प्रत्य्-आ-√ख्या - to reject
मानद - honor-giver; respectful term of address (मान *conceit*-द *giver*)
√भज् - to serve; revere; adore; prefer
रज्जु - *f.* rope
लोककृत् - *m.* creator of the world (लोक *world*-कृत् *maker*)
विष - *n.* poison
√वृत् - to turn; to be; to happen

भजमानां - f. s. acc. Ā. participle of √भज्
प्रत्याख्यास्यसि - 2s future of प्रत्य्-आ-√ख्या. Conjecture. *If you should reject me...*
आस्थास्ये - 1s Ā. future of आ-√स्था.
तव कारणात् - Ablative of cause. *Because of you*.
प्रत्युवाच - 3s perf. of प्रति-√वच्
तिष्ठत्सु लोकपालेषु - Locative absolute. तिष्ठत्सु - m. loc. pl. participle of √स्था. *The guardians of the world being present*...
न पादरजसा तुल्यो - Idiomatic phrase. *[I am] not equal to the dust on their feet*.
वर्तताम् - 3s. Ā. imperative of √वृत्. *Let your mind be on them*.

विप्रियं ह्याचरन्मर्त्यो देवानां मृत्युमृच्छति।
त्राहि मामनवद्याङ्गि वरयस्व सुरोत्तमान्॥३-५३-७॥
विरजांसि च वासांसि दिव्याश्चित्राः स्रजस्तथा।
भूषणानि च मुख्यानि देवान्प्राप्य तु भुङ्क्ष्व वै॥३-५३-८॥
य इमां पृथिवीं कृत्स्नां संक्षिप्य ग्रसते पुनः।
हुताशमीशं देवानां का तं न वरयेत्पतिम्॥३-५३-९॥

आ-√चर् - to approach; to undertake; to perform
ईश - *m.* lord; master; ruler
√ऋ - to obtain; to meet
√ग्रस् - to seize with the mouth; to devour
√त्रै - to protect; to rescue
√भुज् - to enjoy
भूषण - *n.* ornament
मर्त्य - mortal
मुख्य - at the front; most excellent
√मृ - to die
वासस् - *n.* clothes; dress; garment
विप्रिय - *n.* transgression
विरजस् - free from dust
सं-√क्षिप् - to heap up; to condense
सुरोत्तम - *m.* chief of the gods (सुर *deity*-उत्तम *best*)
स्रज - garland
हुताश - *m.* oblation-eater (हुत *oblation*-आश *eater*)

ह्याचरन् - Uf. हि आचरन्. आचरन् - m. nom. participle of आ-√चर्.
देवानां - limits विप्रियं
मृत्युमृच्छति - Uf. मृत्युम् - infinitive of √मृ-ऋर्च्छति - 3s of √ऋ
त्राहि - 2s imperative of √त्रै
वरयस्व - 2s Ā. imperative of √वृ
विरजांसि च वासांसि - neuter plural
प्राप्य - Gerund प्र-√आप्. *Having obtained the gods...*
भुङ्क्ष्व - 2s Ā. imperative of √भुज्
संक्षिप्य - Gerund सं-√क्षिप्
वरयेत् - 3s optative of √वृ
का तं न वरयेत्पतिम् - f. nom. interrogative pronoun; predicate acc. adjective. *Who is she who would not choose him as a husband?* Agni is meant here.

यस्य दण्डभयात्सर्वे भूतग्रामाः समागताः।
धर्ममेवानुरुध्यन्ति का तं न वरयेत्पतिम्॥३-५३-१०॥
धर्मात्मानं महात्मानं दैत्यदानवमर्दनम्।
महेनद्रं सर्वदेवानां का तं न वरयेत्पतिम्॥३-५३-११॥
क्रियतामविशङ्केन मनसा यदि मन्यसे।
वरणं लोकपालानां सुहृद्वाक्यामिदं शृणु॥३-५३-१२॥

अनु-√रुध् - to adhere to
अविशङ्क - *in instr.* without doubts or hesitation (अ *no*-विशङ्क *doubt*)
दण्डभय - *n.* dread of punishment (दण्ड *rod*-भय *fear*)
दैत्यदानवमर्दन - *m.* crusher of Daitya and Danava; epithet of Indra (दैत्य-दानव-मर्दन *crushing*)
धर्मात्मन् - righteous (धर्म *dharma*-आत्मन् *soul*)
भूतग्राम - *m.* community of creatures (भूत *existing*-ग्राम *village*)
वरण - *n.* the act of choosing
सुहृद्वाक्य - *n.* the speech of a friend (सुहृद् *good-heart*-वाक्य *speech*)

यस्य दण्डभयात्सर्वे - यस्य limits only दण्डभयात्, not the whole compound. Yama is meant here.
समागत - PPP of सम्-आ-√गम्
धर्ममेवानुरुध्यन्ति - Uf. धर्मम् एव अनुरुध्यन्ति. अनुरुध्यन्ति - 3p of अनु-√रुध्.
क्रियताम् - 3s passive imperative of √कृ. Takes वरणं as subject. *Let a choice be made...*
मन्यसे - 2s Ā. of √मन्
शृणु - 2s imperative of √श्रु. Note how caesura marks a new clause.

नैषधेनैवमुक्ता सा दमयन्ती वचो ऽब्रवीत्।
समाप्लुताभ्यां नेत्राभ्यां शोकजेनाथ वारिणा॥४-१३॥
देवेभ्यो अहं नमस्कृत्य सर्वेभ्यः पृथिवीपते।
वृणे त्वामेव भर्तारं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥४-१४॥
तामुवाच ततो राजा वेपमानां कृताञ्जलिम्।
दौत्येनागत्य कल्याणि कथं स्वार्थमिहोत्सहे॥४-१५॥

दौत्य - *n.* the state or function of a messenger
नेत्र - leader; *f.* eye; guiding organ
पृथिवीपति - *m.* prince; king (पृथिवी *earth*-पति *lord*)
भर्तृ - *m.* husband
√विप् - to tremble; to shiver
वारि - *n.* water
शोकज - produced by sorrow (शोक *sorrow*-ज *born*)
सम्-आ-√प्लु - to overflow
स्वार्थ - *m.* self-interest (स्व *self*-अर्थ *goal*)

समाप्लुताभ्यां नेत्राभ्यां - Instrumental dual. समाप्लुताभ्यां - PPP of सम्-आ-√प्लु
वारिणा - inst. s.
देवेभ्यो सर्वेभ्यः - Dative pl.
नमस्कृत्य - Gerund √कृ. *Having done homage to all the gods...*
वृणे त्वामेव - Read एव here as *only*. वृणे - 1s Ā. of √वृ. *I choose only you as a husband*.
वेपमानां - f. acc. s. Ā. participle of √विप्
कृताञ्जलिम् - here feminine
आगत्य - Gerund of आ-√गम्. *Having come as a messenger...*
स्वार्थमिहोत्सहे - Uf. स्वार्थम् इह उत्सहे. उत्सहे - 1s Ā. of उत्-√सह्. *How shall I strive for my self-interest?*

कथं ह्यहं प्रतिश्रुत्य देवतानां विशेषतः।
परार्थे यत्नमारभ्य कथं स्वार्थमिहोत्सहे॥४-१६॥
एष धर्मो यदि स्वार्थो ममापि भविता ततः।
एवं स्वार्थं करिष्यामि तथा भद्रे विधीयताम्॥४-१७॥
ततो बाष्पाकुलां वाचं दमयन्ती शुचिस्मिता।
प्रत्याहरन्ती शनकैर्नलं राजानमब्रवीत्॥४-१८॥

आ-√रभ् - to take hold; to undertake
प्रति-√श्रु - to listen; to promise
प्रत्य्-आ-√हृ - to draw back; to utter
बाष्पाकुल - dimmed by tears (बाष्प *tear*-आकुल *confounded*)
वि-√धा - to distribute; to arrange
विशेषतस् - *ind.* especially (विशेष *particular characteristic*-तस्)
शनकैस् - *ind.* quietly; gently (dim. of शनैस्)
शुचिस्मित - brightly smiling (शुचि *glowing*-स्मित *smiling*)

ह्यहं - Uf. हि अहम्
प्रतिश्रुत्य - Gerund of प्रति-√श्रु
देवतानां - Gen. pl. indirect object of प्रतिश्रुत्य. *Having promised to the gods...*
परार्थे - Here *others' interest*.
यत्नमारभ्य - Idiomatic usage. *Having undertaken an effort...* आरभ्य - Gerund of आ-√रभ्
भविता - Periphrastic future of √भू
करिष्यामि - 1s future of √कृ
एष धर्मो - Uf. एषस् धर्मः [अस्ति]. Forms a clause.
विधीयताम् - 3s passive imperative of वि-√धा. *So let it be done*.
प्रत्याहरन्ती - f. nom. participle of प्रत्य्-आ-√हृ.

उपायो ऽयं मया दृष्टो निरपायो नरेश्वर।
येन दोषो न भविता तव राजन्कथं चन॥४-१९॥
त्वं चैव हि नरश्रेष्ट देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः।
आयन्तु सहिताः सर्वे मम यत्र स्वयंवरः॥४-२०॥
ततो अहं लोकपालानां संनिधौ त्वां नरेश्वर।
वरयिष्ये नरव्याघ्र नैवं दोषो भविष्यति॥४-२१॥

आ-√या - to come near; to arrive
इन्द्रपुरोगम - having Indra as leader (इन्द्र *Indra*-पुरोगम *going-before*)
उपाय - *m.* approach; means; stratagem
दोष - *m.* fault; transgression
नरव्याघ्र - *m.* "man-tiger"; eminent, illustrious man (नर *man*-व्याघ्र *tiger*)
नरश्रेष्ट - *m.* best of men (नर *man*-श्रेष्ट *best*)
निरपाय - imperishable; infallible (निर् *without*-अपाय *departure; death*)
संनिधि - *m.* nearness; *in loc.* in the presence of...
सहित - united

मया दृष्टो - Passive construction. *By me is seen...* दृष्ट - PPP of √दृश्
भविता - Periphrastic future of √भू
येन दोषो न भविता तव - Possessive construction. *You will have no fault...*
कथं चन - *...in any way*.
त्वं चैव [...] देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः - Uf. त्वं च एव देवाः च इन्द्रपुरोगमाः
आयन्तु - 3p imperative of आ-√या. *Let you and the gods with Indra as leader come...*
मम यत्र स्वयंवरः - Dependent clause. *...where my Svayamvara is.*
संनिधौ - Loc. s. of संनिधि. Takes लोकपालानां as object. *In the presence of the protectors of the world...*
वरयिष्ये - 1s future Ā. of √वृ
नैवं - Uf. न एवम्

एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलो राजा विशां पते।
आजगाम पुनस्तत्र यत्र देवाः समागताः॥४-२२॥
तमपश्यंस्तथायान्तं लोकपाला महेश्वराः।
दृष्ट्वा चैनं ततो ऽपृच्छन्वृत्तान्तं सर्वमेव तम्॥४-२३॥
कच्चिद्दृष्टा त्वया राजन्दमयन्ती शुचिस्मिता।
किमब्रवीच्च नः सर्वान्वद भूमिपते ऽनघ॥४-२४॥

कच्चिद् - *particle of interrogation*
भूमिपति - *m.* “earth-lord”; prince; king (भूमि *ground*-पति *lord*)
वृत्तान्त - *m.* incident; event; doings

वैदर्भ्या - Inst. s. *By Damanti…*
विशां पते - Vocative. Yudhishthira.
आजगाम - 3s perfect of आ-√गम्
तत्र यत्र देवाः समागताः - Dependent clause. *There, where the gods were gathered…*
तमपश्यंस्तथायान्तं - Uf. तम् अपश्यन् तथा आयान्तम्. अपश्यन् - 3p imp of √दृश्. आयान्तम् - m. s. acc. participle of आ-√या. *Him they likewise saw coming…*
चैनं - Uf. च एनम्
अपृच्छन्वृत्तान्तं - Uf. अपृच्चन् वृत्तान्तम्. अपृच्छन् - 3p imp. of √प्रछ्. √प्रछ् takes two accusative objects: *They asked him all the story…*
कच्चिद्दृष्टा त्वया - Uf. कच्चिद् दृष्टा त्वया. *Was she seen by you…*
किमब्रवीच्च - Uf. किम् अब्रवीत् च. *…And what did she say…*
नः - Enclitic 1p oblique pronoun.
सर्वान्वद - Uf. सर्वान् वद. वद - 2s imperative of √वद्. *Tell us all…*

नल उवाच।
भवद्भिरहमादिष्टो दमयन्त्या निवेशनम्।
प्रविष्टः सुमहाकक्षं दण्डिभिः स्थविरैर्वृतम्॥४-२५॥
प्रविशन्तं च मां तत्र न कश्चिद्दृष्टवान्नरः।
ऋते तां पार्थिवसुतां भवतामेव तेजसा॥४-२६॥
सख्यश्चास्या मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः।
विस्मिताश्चाभवन्सर्वाः दृष्ट्वा मां विबुधेश्वराः॥४-२७॥

आ-√दिश् - to order; direct; command
उप-√लक्ष् - to look at; behold; perceive
ऋते - except; besides (with abl. or acc.)
दण्ड - *m.* rod; cudgel; club
पार्थिवसुता - *f.* king's daughter (पार्थिव *king*-सुता *daughter*)
विबुधेश्वर - *m.* lord of the gods (विबुध *wiseman*-ईश्वर *god*)
सुमहाकक्ष - very high-walled (सु *well*-महा *great*-कक्षा *wall*)
स्थविर - firm; full-grown; *m.* old man

भवद्भिः - Inst. pl. of भवत्. *Ordered by you...*
आदिष्ट - PPP of आ-√दिश्
प्रविष्ट - PPP of प्र-√विश्
स्थविरैर्वृतम् - Uf. स्थविरैः वृतम्. *Surrounded by old men with cudgels...*
प्रविशन्तं - m. s. acc. participle of प्र-√विश्.
कश्चिद्दृष्टवान्नरः - Uf. कश्चित् दृष्टवान् नरः. दृष्टवत् - perfect active participle of √दृश्. *There was not any man having seen me...*
भवताम् - gen. pl. of भवत्
तेजसा - Elsewhere means *splendor*; here means *power*.
सख्यश्चास्या - Uf. सख्यः च अस्याः. सख्यः - nom. pl. of सखी. अस्याः - f. gen. s. pronoun.
मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः - Uf. मया दृष्टाः ताभिः च अपि उपलक्षितः. *...were seen by me, and by them I too was perceived*.
अभवन् - 3p imp. of √भू

वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिराननना।
मामेव गतसंकल्पा वृणीते सा सुरोत्तमाः॥४-२८॥
अब्रवीच्चैव मां बाला आयान्तु महिताः सुराः।
त्वया सह नरव्याघ्र मम यत्र स्वयंवरः॥४-२९॥
तेषामहं संनिधौ त्वां वरयिष्यामि नैषध।
एवं तव महाबाहो दोषो न भवितेति ह॥४-३०॥
एतावदेव विबुधा यथावृत्तमुदाहृतम्।
मया शेषे प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिदशेश्वराः॥४-३१॥

उद्-आ-√हृ - to relate; to tell; to illustrate
एतावत् - *ind.* so much; so far; thus
गतसंकल्प - whose purpose or will is momentarily gone (गत *gone*-संकल्प *purpose*)
त्रिदशेश्वर - Indra, Agni, Varuna, and Yama (त्रिदश *thirty*-ईश्वर *god*)
प्रमाण - *n.* measure; authority
महित - honored
रुचिरानन - fair-faced (रुचिर *splendid*-आनन *face*)
√वर्णय - to describe (*denominal* वर्ण)
विबुध - very wise; god
शेष - *m.* remainder; the rest

वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु - Loc. absolute. वर्ण्यमानेषु - m. loc. pl. Ā. participle of वर्णय. भवत्सु - loc. pl. of भवत्. *While your excellencies were being described by me...*
वृणीते - 3s Ā. of √वृ
अब्रवीच्चैव - Uf. अब्रवीत् च एव
आयान्तु - 3p imperative of आ-√या. Nala repeats Damayanti's plan in direct speech.
त्वया सह नरव्याघ्र - त्वया refers to Nala: he is here repeating Damayanti's words.
तेषामहं संनिधौ - *In there presence, I...*
वरयिष्यामि - 1s future of √वृ
महाबाहो - voc. of महाबाहु
भवितेति - Uf. भविता इति
यथावृत्तमुदाहृतम् - Uf. यथा वृत्तम् उदाहृतम्. वृत्तम् - PPP of √वृत्. उदाहृतम् - PPP of उद्-आ-√हृ. *Thus it is told as it happened.*
शेषे प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिदशेश्वराः - *As for the rest, you are an authority*; ie, *the rest is up to you*. Uf. भवन्तः त्रिदशेश्वराः

बृहदश्व उवाच।
अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा।
आजुहाव महीपालान्भीमो राजा स्वयंवरे॥५-१॥
तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छयपीडिताः।
त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीप्सवः॥५-२॥
कनकस्तम्भरुचिरं तोरणेन विराजितम्।
विविशुस्ते नृपा रङ्गं महासिंहा इवाचलम्॥५-३॥

अचल - immovable; *m.* mountain
अभ्य्-√आप् - to reach; to get; to obtain
आ-√ह्वे - to call near; to summon
कनकस्तम्भरुचिर - shining with columns of gold (कनक *gold*-स्तम्भ *column*-रुचिर *radiant*)
तिथि - *mf.* lunar day
तोरण - *n.* arch; arched doorway
त्वरित - hasty; quick
पुण्य - auspicious; propitious; meritorious
महासिंह - *m.* great lion (महा *great*-सिंह *lion*)
रङ्ग - *m.* place of assembly; stage
विराजित - eminent; illustrious; glorious
सम्-उप-√गम् - to go together towards
हृच्छयपीडित - lovesick; tormented by love (हृच्छय *love*-पीडित *afflicted*)

काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे - Loc. absolute with प्राप्ते. *When an auspicious time and lunar day had been reached...*
आजुहाव - 3s perf. of आ-√ह्वे
समुपाजग्मुः - 3p perf. of सम्-उप-√गम्
अभीप्सवः - m. nom. pl. desiderative participle of अभ्य्-√आप्. *...desiring to obtain her.*
विविशुसः - 3p perf. of √विश्
विविशुस्ते नृपा रङ्गं महासिंहा इवाचलम् - Supply the verb in the simile. *Those kings entered the assembly place as great lions enter a mountain.*

तत्रासनेषु विविधेष्वासीनाः पृथिवीक्षितः।
सुरभिस्रग्धराः सर्वे प्रमृष्टमणिकुण्डलाः॥५-४॥
तत्र स्म पीना दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः।
आकारवन्तः सुश्लक्ष्णाः पञ्चशीर्षा इवोरगाः॥५-५॥
सुकेशान्तानि चारूणि सुनासाक्षिभ्रुवाणि च
मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि॥५-६॥

आकारवत् - well-formed; handsome (आकार *form; figure; stature*-वत्)
आसीन - sitting; seated
चारु - agreeable; pleasing; beautiful
द्यु - *m. or f.* heaven; the sky; day
नक्षत्र - *n.* a star or any heavenly body
पञ्चशीर्ष - five-headed (पञ्च *five*-शीर्ष *head*)
परिघोपम - resembling an iron beam (परिघ *iron beam*-उपम *resembling*)
पीन - swelling; full; thick; fleshy
पृथिवीक्षित् - *m.* king (पृथिवी-क्षित् *ruler*)
प्रमृष्टमणिकुण्डल - possessing bright-gem earrings (प्रमृष्ट *polished*-मणि *gem*-कुण्डल *ring; earring*)
मुख - *n.* face; countenance
विविध - of various sorts
√शुभ् - to beautify; *Ā.* to shine; to look beautiful or splendid
सुकेशान्त - having beautiful locks of hair (सु *good*-केशान्त *long hanging hair*)
सुनासाक्षिभ्रुव - having a beautiful nose and eyes and brows (सु *good*-नास *nose*-अक्षि *eye*-भ्रू *brow*)
सुरभिस्रग्धर - wearing fragrant garlands (सु *well*-रभि *fragrant*-स्रग् *garland*-धर *wearing*)
सुश्लक्ष्ण - very smooth or tender (सु *well*-श्लक्ष्ण *smooth*)

तत्रासनेषु विविधेष्वासीनाः - Uf. तत्र आसनेषु विविधेषु आसीनाः
पृथिवीक्षितः - nom. pl. of पृथिवीक्षित्
दृश्यन्ते - 3p passive of √दृश्. *There could be seen...*
पञ्चशीर्षा इवोरगाः - Uf. पञ्चशीर्षा इव उरगाः. Arms are compared to five-headed serpents because of the hand's five fingers.
सुकेशान्तानि चारूणि सुनासाक्षिभ्रुवाणि च - All n. nom. p. adjectives in agreement with मुखानि on the next line.
शोभन्ते - 3p Ā. of √शुभ्
नक्षत्राणि यथा - Postpositive यथा. *Like stars...*
दिवि - loc. s. of द्यु

दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना।
मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षूंषि च मनांसि च॥५-७॥
तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम्।
तत्र तत्रैव सक्ताभून्न चचाल च पश्यताम्॥५-८॥
ततः संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत।
ददर्श भैमी पुरुषान्पञ्च तुल्याकृतीनिव॥५-९॥

गात्र - *n.* “instrument of moving”; limb or body member
चक्षुस् - *n.* light; clarity; faculty of seeing
√चल् - to move on or forward; to stir
तुल्याकृति - alike in form (तुल्य *equal*-आकृति *form*)
दृष्टि - *f.* seeing; viewing; sight
√पत् - to fall
√मुष् - to steal; plunder; ravish; capture
शुभानन - good-looking (शुभ *splendid*-आनन *face*)
सं-√कीर्तय - to announce (denom. of कीर्ति *mention*)
√सञ्ज् - to cling

प्रविवेश - 3s perf. of प्र-√विश्
मुष्णन्ती - f. nom. participle of √मुष्. Used figuratively: ...*stealing the sight and minds of the kings.*
प्रभया - inst. s. of प्रभा
चक्षूंषि च मनांसि च - n. acc. plurals. of चक्षूस् and मनस् respectively.
पतित - PPP of √पत्
सक्ताभून्न - Uf. सक्ता अभूत् न. सक्त - PPP of √सञ्ज्. अभूत् - 3s aorist of √भू.
चचाल - 3s perf. of √चल्. The subject of this verb and the last is दृष्टिः
पश्यताम् - m. gen. pl. participle of √दृश्. Agrees with तेषां.
संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु - Loc. absolute. संकीर्त्यमानेषु - m. loc. pl. Ā. participle of सं-√कीर्तय.
नामसु - loc. pl. of नामन्. *As the names of the kings were being announced...*
ददर्श - 3s perf. of √दृश्

तान्समीक्ष्य ततः सर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान्।
संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानान्नलं नृपम्।॥५-१०॥
यं यं हि ददृशे तेषां तं तं मेने नलं नृपम्।
सा चिन्तयन्ती बुद्ध्याथ तर्कयामास भामिनी॥५-११॥
कथं नु देवाञ्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम्॥५-१२॥

अभि-√ज्ञा - to recognize
√तर्क् - to think over; to reflect
निर्विशेषाकृति - whose forms are precisely alike (निर् *no*-विशेष *distinction*-आकृति *form*)
√बुध् - to wake; be awake; observe; perceive
भाविनी - *f.* a noble of beautiful woman
संदेह - *m.* doubt; uncertainty

समीक्ष्य - Gerund of सम्-√ईक्ष्
सर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान् - Uf. सर्वान् निर्विशेषाकृतीन् स्थितान्. *All standing without distinction*; ie. completely identical.
संदेहादथ - Uf. संदेहात् अथ. संदेहात् - abl. s. of संदेह
नाभ्यजानान्नलं - Uf. न अभ्यजानात् नलम्. अभ्यजानात् - 3s imp. of अभि-√ज्ञा
यं यं हि - Reduplicated correlative. Read as *whomever...*
ददृशे - 3s. Ā. perf. of √दृश्
मेने - 3s. perf. of √मन्
चिन्तयन्ती - f. nom. s. participle of √चित्
बुद्ध्याथ - Uf. बुद्ध्या अथ. बुद्ध्या - gerund of √बुध्
तर्कयामास - 3s periphrastic perf. of √तर्क्
जानीयाम - 1s optative of √ज्ञा
विद्यां - 1s optative of √विद्

एवं संचिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता।
श्रुतानि देवलिङ्गानि चिन्तयामास भारत॥३-५४-१३॥
देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे।
तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये॥३-५४-१४॥
सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः।
शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालममन्यत॥३-५४-१५॥

देवलिङ्ग - *n.* image or statue of a deity (देव-लिङ्ग *sign*)
प्राप्तकाल - *m.* suitable time; proper season; (प्राप्त *arrived*-काल *time*)
बहुधा - *ind.* in many ways, parts, forms, directions; variously; manifoldly (बहु *many*-धा *fold*)
भूमि - *f.* earth; soil; ground
भृशदुःखित - very afflicted; very unfortunate or unhappy (भृश *strongly*-दुःखित *distressed*)
वि-निश्-√चि - to deliberate (only in gerund form -चित्य)
शरण - *n.* refuge; protection
सं-√चिन्त् - to think over; to consider carefully; to reflect on (+acc.)

संचिन्तयन्ती - f. nom. s. participle of सं-√चिन्त्
श्रुतानि - n. acc. pl. PPP of √श्रु. Agrees with देवलिङ्गानि.
चिन्तयामास - 3s periphrastic perfect of √चिन्त्
देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे - Lit. *The marks of the gods heard by me from old men...*
तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये - Uf. तानि इह तिष्ठताम् भूमौ एकस्य अपि न लक्षये. तिष्ठताम् - n. gen. pl. of √स्था. भूमौ - loc. s. of भूमि. लक्षये - 1s Ā. of √लक्ष्
विचार्य - Gerund of वि-√चर्
शरणं प्रति - Postpositive प्रति.
अमन्यत - 3s imp. of √मन्

वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुज्य सा।
देवेभ्यः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत्॥५-१६॥
हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः।
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे॥५-१७॥
वाचा च मनसा चैव यथा नाभिचराम्यहम्।
तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्तु मे॥५-१८॥

अभि-√चर् - to act wrongly; be unfaithful
नमस्कार - the exclamation “namas”; adoration; homage (नमस्-कार *making*)
प्र-√दिश् - to point out; indicate
प्र-√युज् - to apply; use; utter (words)

वाचा - inst. s. of वाच
प्राञ्जलिर्भूत्वा - प्राञ्जलिः is here a predicate adjective with भूत्वा.
वेपमानेदमब्रवीत् - Uf. वेपमाना इदम् अब्रवीत्. वेपमाना - f. nom. s. Ā. participle of √विप्
यथा मे नैषधो वृतः - वृत - PPP of √वृ. *As [surely as] Nala was chosen by me...*
पतित्वे - *In marriage*; goes with वृतः in the previous line.
तेन सत्येन - *By this truth...*
देवास्तं - Uf. देवाः तम्. तम् = Nala.
प्रदिशन्तु - 3p optative of प्र-√दिश्
नाभिचराम्यहम् - Uf. न अभिचरामि अहम्

यथा देवैः स मे भर्ता विहितो निषधाधिपः।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे॥५-१९॥
यथेदं व्रतमारब्धं नलस्याराधने मया।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे॥५-२०॥
स्वं चैव रूपं कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वराः
यथहमभिजानीयं पुण्यश्लोकं नराधिपम्॥५-२१॥

आराधन - *n.* homage; adoration
नराधिप - "lord of men"; king; prince (नर-अधिप *lord*)
निषधाधिप - "lord of Nishada"; Nala (निषध-अधिप)
पुण्यश्लोक - "well spoken-of"; praiseworthy in poetry (पुण्य *fair; auspicious*-श्लोक *glory; stanza*)
व्रत - *n.* vow; ordinance

विहित - Irregular PPP of वि-√धा
कुर्वन्तु - 3p imperative of √कृ
व्रतमारब्धं - Uf. व्रतम् आरब्धम्. आरब्ध - PPP of आ-√रभ्
स्वं चैव रूपं - Emphatically: *their own forms*, in contrast to that of Nala.
यथहमभिजानीयं - *So that I may recognize...* अभिजानीयम् - 1s optative of अभि-√ज्ञा

निशम्य दमयन्त्यास्तत्करुणं परिदेवितम्।
यथोक्तं चक्रिरे देवाः सामर्थ्यं लिङ्गधारणे॥५-२२॥
सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान्।
हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतः क्षितिम्॥५-२३॥
छायाद्वितीयो म्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः।
भूमिष्ठो नैषधश्चैव निमेषेण च सूचितः॥५-२४॥

अस्पृशत् - not touching (अ-स्पृशत् *touching*)
अस्वेद - not sweating (अ-स्वेद *sweating*)
करुण - mournful; miserable
क्षिति - *f.* the earth; soil of the earth; the ground
छायाद्वितीय - accompanied by one's shadow; casting a shadow (छाया *shadow*-द्वितीय *second; companion*)
निमेष - *m.* shutting the eye; winking
नि-√शम् - to observe; hear; perceive
निश्चय - *m.* conviction; certainty
परिदेवित - *n.* wailing; lamentation
भूमिष्ठ - standing or remaining on the ground (भूमि *ground*-ष्ठ *standing*)
म्लानस्रज् - having a withered or faded garland (म्लान *faded*-स्रज् *garland*)
रजस् - *n.* vapor; dirt; impurity
लिङ्गधारण - *n.* distinctive mark (लिङ्ग *mark*-धारण *bearing*)
समन्वित - accompanied with; endowed with; filled with
सामर्थ्य - *n.* power; strength; force
सूचित - pointed out; shown; made known by (inst. or comp)
स्तब्धलोचन - having unwinking eyes (said of the gods) (स्तब्ध *firmly fixed*-लोचन *eye*)
स्वेद - *m.* sweat
हृषितस्रग्रजोहीन - having unwithered garlands and free from dust (हृषित *joyous; fresh*-स्रज् *wreath*-रजस् *dust*-हीन *free from*)

निशम्य - Gerund of नि-√शम्
यथोक्तं - Uf. यथा उक्तम्
चक्रिरे - 3p Ā. perf. of √कृ
सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान् - Uf. सा अपश्यत् विबुधान् सर्वान् अस्वेदान् स्तब्धलोचनान्. अपश्यत् - 3s imp. of √दृश्.
हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतः - Uf. हृषितस्रग्रजोहीनान् स्थितान् अस्पृशतः. अस्पृशतः takes the following acc. क्षितिम् as its direct object.
म्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः - Uf. म्लानस्रज् रजःस्वेदसमन्वितः. रजःस्वेद are in instrumental relation with समन्वितः.
भूमिष्ठो नैषधश्चैव निमेषेण च सूचितः - *And the Naishadan, standing on the ground, was recognizable by his winking.* The "unwinking eyes" of the gods as described above are Vedic characterizations of the gods that "neither slumber nor sleep." Other anthropomorphic descriptions of the gods follow.

सा समीक्ष्य तु तान्देवान्पुण्यश्लोकं च भारत।
नैषधं वरयामास भैमी धर्मेण वस्त्रान्त॥५-२५॥
विलज्जमाना वस्त्रान्ते जग्राहायतलोचना।
स्कन्धदेशे ऽसृजत्तस्य स्रजं परमशोभनाम्॥५-२६॥
वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी।
ततो हा हेति सहसा शब्दो मुक्तो नराधिपैः॥५-२७॥

परमशोभन - exceedingly beautiful (परम *utmost*-शोभन-*splendid*)
√मुच् - to send forth; to emit; to utter; to discharge
वस्त्रान्त - *m.* the end or hem of a garment
वि-√लज्ज् - to be ashamed; to blush
शब्द - *m.* sound; noise; note
सहसा - *ind.* At once.
√सृज् - to let loose from the hand; to hurl; to create
स्कन्धदेश - *m.* the region of the shoulders (स्कन्ध *shoulder*-देश *region*)

समीक्ष्य - Gerund of सम्-√ईक्ष्. *Having noticed...*
वरयामास - 3s causative periphrastic perfect of √वृ - *to choose*.
विलज्जमाना - f. nom. s. Ā. participle of वि-√लज्ज्
जग्राह - 3s perf. of √ग्रह्
आयतलोचना - Agrees with भैमी
असृजत् - 3s imp. of √सृज्
परमशोभनाम् - Agrees with स्रजं, here feminine.
चैवैनं - Uf. च एव एनम्. एनम् = Nala.
पतित्वे - *In marriage*; goes with वरयामास.
वरवर्णिनी - f. nom. s. वरवर्णिन्. Damayanti.
मुक्त - PPP of √मुच्. *...was uttered...*
नराधिपैः - Agent of मुक्त

देवैर्महर्षिभिश्चैव साधु साध्विति भारत।
विस्मितैरीरितः शब्दः प्रशंसद्भिर्नलं नृपम्॥५-२८॥
दमयन्तीं तु कौरव्य वीरसेनसुतो नृपः।
आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना॥५-२९॥
यत्त्वं भजसि कल्याणि पुमांसं देवसंनिधौ।
तस्मान्मां विद्धि भर्तारमेवं ते वचने रतम्॥५-३०॥

अन्तरात्मन् - *m.* the soul; inner feelings; heart and mind
आ-√श्वस् - to breath freely; to take courage
ईरित - said; uttered
कौरव्य - *m.* descendent of Kuru
तस्मात् - from that; therefore (correlative with यद्)
प्र-√हृष् - to rejoice
महर्षि - *m.* great Rishi; great sage or saint (मह-ऋषि)
रत - delighting in (+loc., inst., or comp.; PPP of √रम्)
वरारोह - having fine hips (वर-आरोह *hip*)
साधु - *ind.* Bravo! (exclamation)

देवैर्महर्षिभिश्चैव - Instrumental agents. *And by the gods and great sages...*
विस्मितैरीरितः - Uf. विस्मितैः ईरितः. विस्मितैः agrees with देवैर्महर्षिभिश्चै. Parallel construction to the kings' exclamation, line 27.
प्रशंसद्भिः - M. inst. pl. of प्र-√शंस्. Agrees with देवैर्महर्षिभिश्चैव. *...praising King Nala.*
कौरव्य - Voc. Yudhishthira.
वीरसेनसुतो नृपः - Nala.
आश्वासयद्वरारोहां - Uf. आश्वासयत् वरारोहाम्. आश्वासयत् - 3s causative imperfect of आ-√श्वस्
प्रहृष्टेनान्तरात्मना - Uf. प्रहृष्टेन आन्तरात्मना. प्रहृष्ट - PPP of प्र-√हृष्. *With a joyful mind...*
यत्त्वं भजसि कल्याणि - यद् is used to mean *since* and correlates with तस्मात्. *Since, beautiful lady, you fancy...*
पुमांसं - Irregular acc. s. of पुंस्
देवसंनिधौ - Compound देव-संनिध *...in the presence of the gods...*
विद्धि - 2s imp. of √विद्
भर्तारम् - Predicate adjective. *Know me as your husband...*
एवं ते वचने रतम् - Predicate adjective phrase. *...delighting in your words.*

यावच्च मे धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मिते।
तावत्त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥५-३१॥
दमयन्तीं तथा वाग्भिरभिनन्द्या कृताञ्जलिः॥५-३२॥
तौ परस्परतः प्रीतौ दृष्ट्वा त्वग्निपुरोगमान्।
तानेव शरणं देवाञ्जग्मतुर्मनसा तदा॥५-३३॥

अग्निपुरोगम - having Agni as a leader (अग्नि-पुरोगम *going before*)
अभि-√नन्द् - to please; to gladden
तावत् - so much; so long; to such an extent (coordinates with यावत्)
देह - *m.* the body
परस्परतस् - *ind.* mutually; with each other
प्राण - *m.* breath of life; breath; vitality
√प्री - to be pleased or satisfied
यावत् - as long as; until

यावच्च - Uf. यावत् च
धरिष्यन्ति - 3p future of √धृ. Here takes the meaning of *to sustain*.
देहे - Loc. object of धरिष्यन्ति.
शुचिस्मिते - Voc. Damayanti.
तावत्त्वयि भविष्यामि - *For that long I will be yours.* The caesura afterwards begins a new clause.
वाग्भिः - Inst. pl. of वाच्
अभिनन्द्य - Gerund of अभि-√नन्द्. Another line containing a principle verb with Nala as subject seems lacking.
प्रीतौ - nom. dual PPP of √प्री
त्वग्निपुतोगमान् - Uf. तु अग्नि-...
जग्मतुः - 3p perf. of √गम्.
तानेव शरणं देवाञ्जग्मतुर्मनसा - *Went to those gods as a refuge with their minds,* ie, perceived that the gods had been good to them.

वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः।
प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्टौ वरान्ददुः॥५-३४॥
प्रत्यक्षदर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभाम्।
नैषधाय ददौ शक्रः प्रीयमाणः शचीपतिः॥५-३५॥
अग्निरात्मभवं प्रादाद्यत्र वाञ्छति नैषधः।
लोकानात्मप्रभांश्चैव ददौ तस्मै हुताशनः॥५-३६॥

अनुत्तम - unsurpassed; incomparable (अन्-उत्तम)
अष्ट - eight
आत्मप्रभ - shining by one's own light (आत्म-प्रभा *illuminated*)
आत्मभव - *m.* one's own presence
प्रत्यक्षदर्शन - *n.* seeing with one's own eyes; power of discerning (the presence of a god)
प्र-√दा - to bestow
प्रहृष्टमनस् - cheerful at mind (प्रहृष्ट *cheered*-मनस् *mind*)
महौजस् - very vigorous or mighty
यज्ञ - *m.* worship; devotion; prayer; praise
√वाञ्छ् - to wish for; to desire
शचीपति - *m.* Saci's husband; lord of might or help (Indra) (शची *help*-पति)
हुताशन - *m.* "oblation-eater" (epithet of Agni); fire (हुत *oblation*-अशन *eating*)

वृते तु वैषधे भैम्या - Loc. absolute phrase. *When the Naishadan was chosen by Bhima's daughter...*
नलायाष्टौ वरान्ददुः - Uf. नलाय अष्टौ वरान् ददुः. अष्टौ - irregular nom/voc/acc. pl. of अष्ट. ददुः - 3pl perf. of √दा. The four gods give two gifts each, in addition to a common gift. It is by exercise of the supernatural powers now given to Nala that Damayanti will recognize her lost and transformed husband in chapter 23.
गतिं चानुत्तमां शुभाम् - Uf. गतिम् च अनुत्तमाम् शुभाम्. *And a splendid incomparable gait...* This includes the ability to pass through a low doorway without stooping, one of the powers by which Damayanti will recognize Nala.
ददौ - 3s perf. of √दा.
प्रीयमाण - m. s. Ā. participle of √प्री
प्रादाद्यत्र - Uf. प्रादात् यत्र. प्रादात् - 3s imp. of प्र-√दा.
वाञ्छति - 3s of वाञ्छति. Subject नैषधः. Dependent clause with यत्र - *...wherever the Nishadhan might wish.*

यमस्त्वन्नरसं प्रादाद्धर्मे च परमां स्थितिम्।
अपांपतिरपां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः॥५-३७॥
स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्यां सर्वे च मिथुनं ददुः।
वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिवं गताः॥५-३८॥
पार्थिवाश्चानुभूयास्या विवाहं विस्मयान्विताः।
दमयन्त्याः प्रमुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतम्॥५-३९॥

अन्नरस - *m.* taste in distinguishing food (अन्न *food*-रस *nectar*)
अपाम्पति - ocean-lord (epithet of Varuna) (अपाम् *waters*-पति)
उत्तमगन्धाढ्य - possessing the most delicate scent (उत्तम-गन्धाढ्य *fragrant*)
त्रिदिव - *n.* the third or most sacred heaven
प्रति-√गम् - to return home
प्रमुदित - delighted; pleased; glad
मिथुन - double; forming a pair
यथागतम् - *ind.* back the way one came
विवाह - *m.* leading away; taking a wife; marriage

यमस्त्वन्नरसं - Uf. यमः तु अन्नरसम्. It is eventually by this subtle taste in food, with the other powers, that Damayanti will recognize Nala.
प्रादाद्धर्मे - Uf. प्रादात् धर्मे
धर्मे च परमां स्थितिम् - *...and eminence in virtue.* स्थितिम् is used nominally to mean "standing."
अपांपतिरपां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः - Missing a verb: प्रादात् to be inferred from context.
अपांपतिः - Refers to Varuna. अपां - gen. pl. of अप्. *The lord of the waters gave the waters' presence wherever the Nishadhan might wish...*
स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्यां - Uf. स्रजः च उत्तमगन्धाढ्यां.
सर्वे च मिथुनं ददुः - The caesura begins a new clause. *Each gave his double [blessing.]*
प्रदायास्य - Uf. प्रदाय अस्य. प्रदाय - gerund of प्र-√दा. अस्य - gen. s. of अयम्
अनुभूयास्या - Gerund of अनु-√भू. Construe from this sentence अनुभूयास्य विवाहं अस्य दमयन्त्यास्च. *Learning of his and Damayanti's wedding...*
प्रतिजग्मुः - 3p perf. of प्रति-√गम्

गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः प्रीतो महामनाः।
विवाहं कारयामास दमयन्या नलस्य च॥५-४०॥
उष्य तत्र यथाकामं नैषधो द्विपदां वरः।
भीमेन समनुज्ञातो जगाम नगरं स्वकम्॥५-४१॥
अतीव मुदितो राजा भ्राजमानों ऽशुमानिव।
अरञ्जयत्प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन्॥५-४२॥

अंशुमत् - radiant (अंशु *ray; beam*-मत्)
द्विपद् - two-footed; *m.* man
नगर - *n.* town; city
परि-√पालय - to protect around (denom. of पाल *protector*)
पार्थिवेन्द्र - most excellent of kings (पार्थिव-इन्द्र)
प्रजा - *f.* subjects (of a prince)
मुदित - delighted
यथाकामम् - *ind.* as one likes; comfortably
√रञ्ज् - to be moved; *caus.* to rejoice; to gratify
सम्-अनु-√ज्ञा - to authorize; to grant leave of absence
स्वक - one's own

गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु - loc. pl. absolute. *The best of kings having gone...*
प्रीत - PPP of √प्री
कारयामास - 3s periphrastic perf. of causative √कृ
उष्य - Irregular gerund of √वस्
द्विपदां - Gen. pl. of द्विपद्
समनुज्ञात - PPP of सम्-अनु-√ज्ञा
जगाम - 3s perf. of √गम्
भ्राजमानों ऽशुमानिव - Uf. भ्राजमानः अंशुमानिव. The अनुस्वार belongs to अंशुमानिव, but must be written above the preceding vowel rather than the अवग्रह.
प्रजा - f. acc. pl. of प्रजा. Uf. प्रजाः
परिपालयन् - m. s. nom. participle of परि-√पालय

ईजे चाप्यश्वमेधेन ययातिरिव नाहुषः ।
अन्यैश्च बहुभीर्धीमान्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः॥५-४३॥
पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च ।
दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः॥५-४४॥
जनयामास च नलो दमयन्त्यां महामनाः।
इन्द्रसेनं सुतं चापि इन्द्रसेनां च कन्यकाम्॥५-४५॥
एवं स यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः।
ररक्ष वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः॥५-४६॥

अमरोपम - like an immortal (अमर-उपम *immortal*)
अश्वमेध - *m.* horse-sacrifice (अश्व-मेध *sacrificial marrow*)
आप्तदक्षिण - furnished with suitable gifts (आप्त-दक्षिण *south; gift to officiating priest*)
इन्द्रसेन - *m.* Indrasena
इन्द्रसेना - *f.* Indrasenā
कन्यका - *f.* maiden; daughter
क्रतु - *m.* power, whether of body or mind; sacred deed, sacrifice
√जन् - to beget
धीमत् - intelligent; wise
नाहुष - *m.* Nahusha's son (patronymic of Yayati ; from नहुष)
√यज् - to worship; to consecrate with sacrifice
√रक्ष् - to rule
वसुधा - *f.* the bounteous earth (वसु *wealth*-धा *giving*)
वसुधाधिप - *m.* lord of the earth; king
वसुसम्पूर्ण - filled with wealth (वसु-सम्पूर्ण)
वि-√हृ - to divide; to pass time, part of one's life
सुत - *m.* son

ईजे - 3s perf. Ā. of √यज्
ययातिरिव - *Like Yayati.* From Lanman: Yayati was an ancient king, whose piety is celebrated even in the Rigveda, where the gods are sought to bless the sacrificer with their presence, as they did for Yayati. His story is told in Mahabharata I, ch. 75.
अन्यैश्च बहुधीर्धीमान्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः - Uf. अन्यैः च बहुधीः धीमान् क्रतुभिः च आप्तदक्षिणैः. The second च seems superfluous.
विजहार - 3s perf. of वि-√हृ
जनयामास - 3s periphrastic perf. of caus. √जन्
यजमानः - nom. Ā. participle of √यज्
विहरन् - nom. participle of वि-√हृ
ररक्ष - 3s perf. of √रक्ष्

Alphabetized Vocabulary

अक्षौहिणीपति - *m.* army-master; general
अक्षप्रिय - dear to the dice; lucky at gambling
अक्षय - undecaying (अ *no*-क्षय *end*)
अग्नि - *m.* fire
अग्निपुरोगम - having Agni as a leader (अग्नि-पुरोगम *going before*)
अचल - immovable; *m.* mountain
अण्डज - *m.* egg-born; bird (अण्ड *egg*-ज *born*)
अतिथि - *m.* guest; person entitled to hospitality
अतीव - very
अथ - *ind.* then; afterwards
अदस् - *m.* that one
अदीनात्मन् - in cheerful spirits (अ *not*-दीन *depressed*-अत्मान् *soul*)
अदृष्टकाम - *m.* longing for something/someone never seen (अदृष्ट *unseen*-काम *eros*)
अद्भुतरूप - having a wonderful shape (अद्भुत *excellent*-रूप *form*)
अनघ - faultless; sinless (अन् *without*-अघ *impurity*)
अनवद्याङ्ग - having a faultless body (अन् *not*-अ *not*-वद्य *to be spoken of*-अङ्ग *limb; body*): lit. *not-unpraiseworthy-body*
अनामय - free from disease (अन् *no*-आमय *sickness*)
अनुत्तम - unsurpassed; incomparable (अन्-उत्तम)
अनु-√भू - to notice; to perceive; to experience; to feel
अनु-√रुध् - to adhere to
अनुव्रत - devoted to; faithful to (+ acc.)
अन्तःपुर - *n.* a woman's chamber
अन्तरात्मन् - *m.* the soul; inner feelings; heart and mind
अन्तरिक्ष - *n.* the intermediate space between heaven and earth
अन्तिक - near
अन्तरिक्षग - *adj.* passing through the sky; *m.* bird (अन्तरिक्ष *space between earth and heaven*-ग *goer*)
अन्नरस - *m.* taste in distinguishing food (अन्न *food*-रस *nectar*)
अन्य - other
अन्यतम - any one of many; either; any
अन्योन्य - one another
√अट् - to wander
अप् - *f.* waters (always used in pl.)
अपराङ्मुख - with face unaverted; not turning away (अ *not*-पराङ् *directed away*-मुख *face*)
अपाम्पति - ocean-lord (epithet of Varuna) (अपाम् *waters*-पति)
अपि - even; also
अप्रतिम - unequaled; incomparable
अप्रज - childless (अ *no*-प्रज *offspring*)
अभि-√गम् - approach; go unto
अभि-√चर् - to act wrongly; be unfaithful
अभि-√ज्ञा - to recognize
अभि-√नन्द् - to please; to gladden
अभि-√पूज् - to honor, reverence greatly
अभि-√भाष् - to address; to speak to
अभ्य्-√आप् - to reach; to get; to obtain
अमर - immortal
अमरवत् - like an immortal; like a god (अमर *immortal*-वत् *like*)
अमरोत्तम - best of the immortals (अमर *immortal*-उत्तम *best*)
अमरोपम - like an immortal (अमर-उपम *immortal*)

अयम् - this; this one
अर्थ - aim; *suffix* for the sake of
√अर्ह् - to merit; to be worth; to be obliged
अलक्षित - unseen (अ *not*-लक्षित *perceived*)
अव-√तॄ - to descend
अविशङ्क - *in instr.* without doubts or hesitation (अ *no*-विशङ्क *doubt*)
अव्यय - imperishable
अंशुमत् - radiant (अंशु *ray; beam*-मत्)
अश्व - m. horse
अश्वकोविद - skilled with horses (अश्व *horse*-कोविद *experienced*)
अश्वमेध - *m.* horse-sacrifice (अश्व-मेध *sacrificial marrow*)
अश्विन् - *m.* cavalier
अष्ट - eight
√अस् - to exist; to be
अस्पृशत् - not touching (अ-स्पृशत् *touching*)
अस्माक - our; ours
अस्वस्थ - ill; uneasy (अ *not*-स्वस्थ *in one's natural state*)
अस्वेद - not sweating (अ-स्वेद *sweating*)
अहो - *ind.* Oh!
आकारवत् - well-formed; handsome (आकार *form; figure; stature*-वत्)
आ-√क्षिप् - to throw down upon; *fig.* to excel as if to put to shame
आ-√गम् - to come
आगमन - *n.* coming (आ *towards*-गमन *going*)
आ-√चर् - to approach; to undertake; to perform
आत्मन् - self; soul
आत्मप्रभ - shining by one's own light (आत्म-प्रभा *illuminated*)
आत्मभव - *m.* one's own presence
आदित्य - *m.* the sun
आ-√दिश् - to order; direct; command
आद्य - first
आप्तदक्षिण - furnished with suitable gifts (आप्त-दक्षिण *south; gift to officiating priest*)
आभरण - *n.* ornamentation
आयतलोचन - long-eyed (आयत *oblong*-लोचन *eye*)
आ-√या - to come near; to arrive
आ-√रभ् - to take hold; to undertake
आराधन - *n.* homage; adoration
आविष्ट - entered; burdened with
आवृत - surrounded
आ-√श्वस् - to breath freely; to take courage
√आस् - to sit
आसन - *n.* sitting-place; stool
आसीन - sitting; seated
आ-√स्था - to ascend; to carry out
आ-√ह्वे - to call near; to summon
इतस् - from here; from this world
इन्द्रपुरोगम - having Indra as leader (इन्द्र *Indra*-पुरोगम *going-before*)
इन्द्रलोक - *m.* Indra's world; heaven
इन्द्रसेन - *m.* Indrasena
इन्द्रसेना - *f.* Indrasenā
इव - like; as if; very
इष्ट - sought; liked
इह - here
ईदृश - of such a sort
ईप्सित - sought; desired
ईरित - said; uttered
ईश - *m.* lord; master; ruler
ईश्वर - *m.* master; Supreme Being
उग्रशासन - severe in command; strict in orders (उग्र *mighty; violent*-शासन *punisher*)
उत - also; even
उत्तमगन्धाढ्य - possessing the most delicate scent (उत्तम-गन्धाढ्य *fragrant*)
उत्-√सह् - to endure; to be able

उत्-√सृज् - to let loose; to set free
उदार - noble
उद्-आ-√हृ - to relate; to tell; to illustrate
उन्मत्त - disordered in intellect
उप-√क्रम् - to approach
उपपन्न - endowed with
उपरि - *adv.* above
उप-√स्था - to stand near; to be present
उपाय - *m.* approach; means; stratagem
उप-√लक्ष् - to look at; behold; perceive
उरग - *m.* serpent (उर *breast*-ग *goer*)
ऊर्ध्वदृष्टि - f. an upwards glance (ऊर्ध्व upwards-दृष्टि sight)
√ऋ - to obtain; to meet
√ऋच् - to praise; *caus. Ā.* to honor; to treat with respect
ऋते - except; besides (with abl. or acc.)
एक - one
एकार्थ - having the same purpose (एक *one*-अर्थ *purpose*)
एकैकशस् - *ind.* one by one
एतद् - this
एतावत् - *ind.* so much; so far; thus
एनम् - *enclitic m. acc. Pronoun*
एव - just so; certainly; only
कच्चिद् - *particle of interrogation*
√कथ् - to tell
कथम् - how
कनकस्तम्भरुचिर - shining with columns of gold (कनक *gold*-स्तम्भ *column*-रुचिर *radiant*)
कन्दर्प - *m.* god of love
कन्यका - *f.* maiden; daughter
कन्या - *f.* maiden
कन्यारत्न - *n.* lovely girl (कन्या *girl*-रत्न *jewel*)
करुण - mournful; miserable
कर्हिचित् - at any time
कल्याण - beautiful; noble
कस्मात् - whence; why
√काङ्क्ष् - to wish, desire, long for
कान्ति - *f.* loveliness; beauty; splendor
काम - *m.* wish; longing; love; eros
कामदुह् - *f.* Indra's cow of plenty (काम *desire*-√दुह् *to milk*)
कारण - *n.* cause
कार्य - *n.* matter; thing
काल - *m.* time
कुतूहल - *n.* curiosity; eagerness
कुमार - *m.* boy; newborn
कुशल - *n.* welfare; health
कुशलिन् - healthy; prosperous
√कृ - to do; to make
कृताञ्जलि - with palms joined in reverence (कृत *done*-अञ्जलि *joined palms*)
कृत्स्न - whole; entire (chiefly in singular)
कृश - lean; emaciated; weak
कौन्तेय - *m.* Kunti's son; here an epithet for Yudhishthira
कौरव्य - *m.* descendent of Kuru
क्रतु - *m.* power, whether of body or mind; sacred deed, sacrifice
क्व - where
क्वचित् - anywhere
√क्षम् - to bear patiently; suppress anger; pardon
क्षण - m. an instant in time
क्षत्रिय - endowed with sovereignty; member of military or reigning order
क्षिति - *f.* the earth; soil of the earth; the ground
खग - *m.* bird (ख *air*-ग *goer*)
खगम - *see* खग
गतसंकल्प - whose purpose or will is momentarily gone (गत *gone*-संकल्प *purpose*)
गन्धर्व - *m.* Gandharva (type of celestial being)

गण - *m.* flock; crowd
√गम् - to go
गरुत्मत् - winged
गात्र - *n.* “instrument of moving”; limb or body member
गिर - *f.* voice
गुण - *m.* a good quality; virtue
गुणवत् - endowed with good qualities; having गुण
√ग्रस् - to seize with the mouth; to devour
√ग्रह् - to seize; to grasp
घोष - *m.* indistinct noise; tumult
चक्षुस् - *n.* light; clarity; faculty of seeing
√चल् - to move on or forward; to stir
चारु - agreeable; pleasing; beautiful
चारुहासिन् - smiling sweetly (चारु *agreeable*-हासिन् *smiling*)
√चित् - to think; to consider
चित्तप्रमाथिन् - exciting one’s passion; confusing the mind (चित्त *mind*-प्रमाथिन् *rending*)
चिन्तापर - lost in thought (चिन्ता thought; anxiety-पर beyond)
चेतना - *f.* consciousness; sense
छायाद्वितीय - accompanied by one’s shadow; casting a shadow (छाया *shadow*-द्वितीय *second; companion*)
√जन् - to beget
जन्म *n.* birth
जल - *n.* water
जातरूप - *n.* gold (जात *engendered*-रूप *beauty*)
जातसंकल्प - feeling a desire for (जात *arisen*-संकल्प *intention*)
√ज्ञा - to know
तत्र - there
ततस् - there; thence
तथा - in this way; also (तथैवा - likewise)
तथाविध - of such a kind (तथा *like so*-विध *kind*)
तद् - there
तदा - then
तनुमध्य - thin-waisted (तनु *slender*-मध्य *middle*)
√तर्क् - to think over; to reflect
तस्मात् - from that; therefore (correlative with यद्)
तादृश् - such a kind
तावत् - so much; so long; to such an extent (coordinates with यावत्)
तिथि - *mf.* lunar day
तु - and; but
तुल्य - equal
तुल्याकृति - alike in form (तुल्य *equal*-आकृति *form*)
√तुष् - to be content
तेजस् - *n.* edge of a flame or knife; splendor
तोरण - *n.* arch; arched doorway
त्यक्तजीवित - one ready to give up one’s life (त्यक्त *abandon*-जीवित *living*)
त्रि - three
त्रिदशेश्वर - Indra, Agni, Varuna, and Yama (त्रिदश *thirty*-ईश्वर *god*)
त्रिदिव - *n.* the third or most sacred heaven
√त्रै - to protect; to rescue
त्वत्कृत - *ind.* for your sake
त्वरित - hasty; quick
√त्वर् - to hurry; to move with speed
दण्ड - *m.* rod; cudgel; club
दण्डभय - *n.* dread of punishment (दण्ड *rod*-भय *fear*)
दम - *m.* Dama
दमन - *m.* Damana
दमयन्ती - *f.* Damayanti
दयित - cherished; beloved; dear
दर्शन - showing; appearance

√दह् - to burn
√दा - to give
दान्त - *m.* Danta
दासी - *f.* slave; maidservant
दिवा - *ind.* by day
दिवौकस् - *m.* sky-dweller; deity
दीन - depressed; wretched
√दीप् - to blaze; to be illustrious
दूत - *m.* messenger
दुहितृ - *f.* daughter
√दृश् - to see
दृश्य - worthy of being seen; splendid
दृष्टि - *f.* seeing; viewing; sight
देव - *m.* god
देवपति - *m.* Lord of the Gods; epithet for Indra
देवराज - *m.* king of the gods; Indra
देवलिङ्ग - *n.* image or statue of a deity (देव-लिङ्ग *sign*)
देह - *m.* the body
दोष - *m.* fault; transgression
दैत्यदानवमर्दन - *m.* crusher of Daitya and Danava; epithet of Indra (दैत्य-दानव-मर्दन *crushing*)
दौत्य - *n.* the state or function of a messenger
द्यु - *m. or f.* heaven; the sky; day
द्विपद् - two-footed; *m.* man
धन्विन् - *m.* bowman
धर्मज्ञ - dharma-knowing
धर्मवित् - dharma-knowing
धर्मात्मन् - righteous (धर्म *dharma*-आत्मन् *soul*)
धर्षित - overpowered
धीमत् - intelligent; wise
√धृ - to hold; to bear; to sustain
धैर्य - *n.* firmness; gravity; fortitude
ध्यानपर - engaged in meditation (ध्यान *meditation*-पर *beyond*)
नक्तम् - *ind.* by night
नक्षत्र - *n.* a star or any heavenly body
नगर - *n.* town; city
नगरी - *f.* city
नभस्तल - *n.* the firmament (नभस् *sky*-तल *surface*)
नमस् - *n.* bow; reverential salutation
नमस्कार - the exclamation “namas”; adoration; homage (नमस्-कार *making*)
नर - *m.* man
नरनारी - *f.* men and women (नर *man*-नारी *woman*)
नरव्याघ्र - *m.* “man-tiger”; eminent, illustrious man (नर *man*-व्याघ्र *tiger*)
नरशार्दूल - *m.* eminent man; man-tiger (नर *man*-शार्दूल *tiger*)
नरश्रेष्ट - *m.* best of men (नर *man*-श्रेष्ट *best*)
नराधिप - “lord of men”; king; prince (नर-अधिप *lord*)
नरेश्वर - *m.* lord of men (नर *man*-ईश्वर *lord*)
नरोत्तम - *m.* best of men (नर *man*-उत्तम *best*)
नचिर - not long in time (न *not*-चिर *long*)
नामन् - *n.* name; *adv.* नाम by the name
नारद - *m.* Narada
नारी - *f.* woman
नाहुष - *m.* Nahusha’s son (patronymic of Yayati ; from नहुष)
निधन - *m.* end; death
नि-√पत् - to fly down
नि-√बुध् - to know; to learn (esp. in imp.)
निमेष - *m.* shutting the eye; winking
निरपाय - imperishable; infallible (निर् *without*-अपाय *departure; death*)
नि-√विद् - to tell; *in caus.* to proclaim
निर्विशेषाकृति - whose forms are precisely alike (निर् *no*-विशेष *distinction*-आकृति *form*)

निवेशन - *n.* home; dwelling
नि-√शम् - to observe; hear; perceive
निश्चय - *m.* conviction; certainty
निःश्वास - sigh (निस् *out*-श्वास *breath; panting*)
निषधाधिप - "lord of Nishada"; Nala (निषध-अधिप)
निषध - Nishada (ethnicity)
नु - *ind.* now
नृपति - *m.* king; sovereign
नेत्र - leader; *f.* eye; guiding organ
नैषध - of the Nishadhas; here an epithet for Nala
पक्षिन् - *adj.* winged; *m.* bird
पञ्चशीर्ष - five-headed (पञ्च *five*-शीर्ष *head*)
√पत् - to fall
पति - *m.f.* lord; husband; possessor; mistress
पतित्व - *n.* matrimony; marriage
पन्था - *m.* road; path; way (irregular noun)
पर - utmost
परम - best; utmost; (*at the end of compounds*) completely devoted to or intent on
परमशोभन - exceedingly beautiful (परम *utmost*-शोभन-*splendid*)
परमाङ्गना - *f.* most excellent woman (परम *ultimate*-अङ्गना *woman with well-rounded limbs*)
परस्परतस् - *ind.* mutually; with each other
परार्थ - having an intention
परि-उप-√आस् - to sit around; to sit surrounded
परिघोपम - resembling an iron beam (परिघ *iron beam*-उपम *resembling*)
परिदेवित - *n.* wailing; lamentation
परि-√पालय - to protect around (denom. of पाल *protector*)
परिष्कृत - adorned
पर्वत - *m.* Parvata
पाण्डुवर्ण - whiteish; pale (पाण्डु *jaundiced*-वर्ण *color*)
पादरजस् - *n.* dust of the feet (पाद *foot*-रजस् *dirt*)
पार्थिव - belonging to the earth; *m.* king
पार्थिवसुता - *f.* king's daughter (पार्थिव *king*-सुता *daughter*)
पार्थिवेन्द्र - most excellent of kings (पार्थिव-इन्द्र)
पीन - swelling; full; thick; fleshy
√पूज् - to honor
पुण्य - auspicious; propitious; meritorious
पुण्यश्लोक - "well spoken-of"; praiseworthy in poetry (पुण्य *fair; auspicious*-श्लोक *glory; stanza*)
पुनर् - again
पुरुष - *m.* man; person
पुंस् - *m.* male
पूर्व - before
पूर्वम् - *ind.* before
पृथिवी - *f.* Earth; the whole wide world
पृथिवीक्षित् - *m.* king (पृथिवी-क्षित् *ruler*)
पृथिवीपति - *m.* prince; king (पृथिवी *earth*-पति *lord*)
पृथिवीपाल - *m.* guardian of the earth
√पॄ - *caus.* to fill
प्र-√कृ - to make; to accomplish
√प्रच्छ् - to ask; to ask about
प्रज - offspring
प्रजा - *f.* subjects (of a prince)
प्रजाकाम - desiring offspring
प्रणय - *m.* manifestation of one's affection
प्र-√णी - to lead; to manifest affection
प्रति - towards

प्रति-√गम् - to return home
प्रति-√ज्ञा - to acknowledge; to consent
परि-√प्रच्छ् - to ask about
प्रति-√भाष् - to speak in return; to answer
प्रति-√वच् - to announce
प्रति-√श्रु - to listen; to promise
प्रत्यक्षदर्शन - *n.* seeing with one's own eyes; power of discerning (the presence of a god)
प्रत्य्-आ-√ख्या - to reject
प्रत्य्-आ-√हृ - to draw back; to utter
प्र-√दा - to bestow
प्र-√दिश् - to point out; indicate
प्रभा - *f.* light; splendor
प्रभाव - *m.* might; supernatural power
प्रभु - excelling; mighty; *m.* king
प्रभृति - *ind.* beginning from; from smth on
प्रमदावन - *n*. a woman's pleasure grove (प्रमद *pleasure*-आ quasi-feminine suffix-*forest* वन)
प्रमाण - *n.* measure; authority
प्रमुदित - delighted; pleased; glad
प्रमृष्टमणिकुण्डल - possessing bright-gem earrings (प्रमृष्ट *polished*-मणि *gem*-कुण्डल *ring; earring*)
प्र-√युज् - to apply; use; utter (words)
प्र-√विश् - to enter
प्र-√शंस् - to praise; to extol
प्रसन्न - happy; kindly disposed
प्र-√हस् - to burst into laughter
प्र-√हृष् - to rejoice
प्रहृष्टमनस् - cheerful at mind (प्रहृष्ट *cheered*-मनस् *mind*)
प्राञ्जलि - joining and holding out hollowed open hands
प्राण - *m.* breath of life; breath; vitality
प्र-√आप् - to obtain; to meet with
प्राप्तकाल - *m.* suitable time; proper season; (प्राप्त *arrived*-काल *time*)
प्राप्तयौवन - being in the bloom of youth (प्राप्त *obtained*-यौवन *puberty*)
प्र-√अर्थय - to desire; to sue for (denominative अर्थ *object; goal*)
प्र-√इष् - to send forth; to call upon
प्रिय - *n.* kindness; favor
√प्री - to be pleased or satisfied
बल - *n.* force; *in the plural.* army
बलवृत्रनिषूदन - destroyer of Bala and Vritra (बलवृत्र-निषूदन *slaughter*)
बलवृत्रहन् - *m*. (epithet of Indra) destroyer of Bala and Vritra
बलिन् - strong
बहुधा - *ind.* in many ways, parts, forms, directions; variously; manifoldly (बहु *many*-धा *fold*)
बाल - young
बाष्पाकुल - dimmed by tears (बाष्प *tear*-आकुल *confounded*)
√बुध् - to wake; be awake; observe; perceive
बुद्धि - *f.* reason; intelligence
बृहदश्व - *m.* Brihadashava
ब्रह्मण्यः pious
ब्रह्मर्षि - *m.* priestly sage (ब्रह्म *brahman*-ऋषि *sage*)
√ब्रू - to speak
√भज् - to serve; revere; adore; prefer
भद्र - blessed; gracious; fair
भर्तृ - *m.* husband
भवत् - polite 2s form of address (takes 3s agreement)
भवन - *m.* palace
भारत - *m.* Bharata, *fig.* descendent of Bharata
भार्या - *f.* wife
भाविनी - *f.* a noble of beautiful woman

भीम - *m.* Bhima; fearful
भीमपराक्रम - with formidable power (भीम *fearful*-पराक्रम *bold charge; heroism*)
√भुज् - to enjoy
√भू - to be; to exist; to become
भू - *f.* earth
भूतग्राम - *m.* community of creatures (भूत *existing*-ग्राम *village*)
भूतल - *n.* the ground; the earth (भू *earth*-तल *surface*)
भूमि - *f.* earth; soil; ground
भूमिपति - *m.* "earth-lord"; prince; king (भूमि *ground*-पति *lord*)
भूमिष्ठ - standing or remaining on the ground (भूमि *ground*-ष्ठ *standing*)
भूषण - *n.* ornament
भृशदुःखित - very afflicted; very unfortunate or unhappy (भृश *strongly*-दुःखित *distressed*)
भोस् - O! Hallo!; alas!
भैमी - *f.* Bhima's daughter; epithet for Damayanti
√भ्राज् - to shine, beam, sparkle, glitter
मघवन् - bountiful; liberal; munificent; epithet of Indra
√मन् - to think
मनस् - *n.* mind
मनु - *m.* Manu; primordial man
मनुजेन्द्र - *m.* prince of men (मनु *Manu*-जा *born*-इन्द्र *supreme being; best*)
मन्मथ - *m.* love; god of love
मर्त्य - mortal
महत् - great
महर्षि - *m.* great Rishi; great sage or saint (मह-ऋषि)
महात्मन् - "high-souled"; magnanimous (महा *great*-आत्मन् *soul; Atman*)
महाप्राज्ञ - very wise (महा *great*-प्राज्ञ *intelligent*)
महाबाहु - *of a king.* long-armed
महायशस् - very-glorious; renowned (महान् *great*-यशस् *glory*)
महाव्रत - having undertaken a great vow of religious observance
महासिंह - *m.* great lion (महा *great*-सिंह *lion*)
महित - honored
महिषी - *f.* king's first wife; woman of high rank
महीक्षित् - *m.* king (मही *earth*-क्षित् *ruler*)
महीपति - *m.* earth-lord; king
महीपाल - *m.* king; governor (मही *earth*-पाल *to govern*)
महेन्द्र - *m.* Great-Indra
महेश्वर - *m.* great lord; god (मह *great*-इश्वर *creator*)
महौजस् - very vigorous or mighty
माचिरम् - *ind.* not long; quickly (मा *not*-चिरम् *long time*)
मानद - honor-giver; respectful term of address (मान *conceit*-द *giver*)
मानुष - *m.* man; human being
मानुषी - *f.* woman
माल्य - *n.* garland
मिथुन - double; forming a pair
मुख - *n.* face; countenance
मुख्य - at the front; most excellent
√मुच् - to send forth; to emit; to utter; to discharge
मुदित - delighted
√मुष् - to steal; plunder; ravish; capture
मूर्ति - *f.* material form
मूर्तिमत् - incarnate
मूर्धन् - *m.* forehead; *fig.* summit
√मृ - to die
म्लानस्रज् - having a withered or faded garland (म्लान *faded*-स्रज् *garland*)
यक्ष - *n.* nature-spirit; ghost

√यज् - to worship; to consecrate with sacrifice
यज्ञ - *m.* worship; devotion; prayer; praise
यत्न - *m.* effort
यथा - like
यथातथम् - *ind.* in conformity with truth; exactly
यथार्हम् - *ind.* suitably; as deserved
यथाश्रद्धम् - *ind.* in all faith; confidently (यथ *like*-श्रद्धम् *faithful*)
यथाकामम् - *ind.* as one likes; comfortably
यथागतम् - *ind.* back the way one came
यदि - if
यम - *m.* Yama, god of death
यशस् - *n.* glory; fame
यावत् - as long as; until
युक्त - having; possessed of
योधिन - *n.* the act of fighting; battle; war
√रक्ष् - to rule
रङ्ग - *m.* place of assembly; stage
रजस् - *n.* vapor; dirt; impurity
रज्जु - *f.* rope
राक्षस - *m.* Rakshasa; demon
रक्षितृ - *m.* protector
√रञ्ज् - to be moved; *caus.* to rejoice; to gratify
रत - delighting in (+loc., inst., or comp.; PPP of √रम्)
रति - f. rest
रत्न - *n.* jewel
रत्नभूत - being a gem/jewel
रथ - *m.* carriage
रवि - *m.* the sun; the sun-god
रहोगत - secretly; privately (रहस् *secret*-गत *come*)
√राज् - to reign; to shine
राजन् - *m.* king; raj
राजपुत्र - *m.* prince (राज *king*-पुत्र *son*)
राजेन्द्र - greatest of kings (राजन् *king*-इन्द्र *best*)
रुचिरानन - fair-faced (रुचिर *splendid*-आनन *face*)
√रुद् - to cry; to wail
रूप - *n.* form; beauty
रूपवत् - handsome; beautiful
रूपसंपन्ना - endowed with beauty (रूप *form*- संपन्न *furnished*)
रूपसम्पद् - *f.* perfection of form (रूप *form*-सम्पद् *completion; perfection*)
√लक्ष् - to perceive; observe
लज्जावत् - ashamed; embarrassed; bashful (लज्जा *shame*-वत्)
लिङ्गधारण - *n.* distinctive mark (लिङ्ग *mark*-धारण *bearing*)
लोक - *m.* world; people
लोककृत् - *m.* creator of the world (लोक *world*-कृत् *maker*)
लोकपाल - world-protector (लोक *world*-पाल *protect*)
√वच् - to say
वच - *n.* speech
वचन - *n.* the act of speaking; utterance
वन - *n.* forest; wood
वपुष - wonderfully beautiful
वयस् - *n.* age; prime of life
वर - *m.* boon; gift; wish
वर - best; choicest
वराङ्गना - *f.* a beautiful woman (वर *choicest*-अङ्गना *woman with well-rounded limbs*)
वरण - *n.* the act of choosing
वरवर्णिन् - having a beautiful complexion (वर *choicest*-वर्णिन् *color-having*)
वरारोह - having fine hips (वर-आरोह *hip*)
√वर्णय - to describe (*denominal* वर्ण)
√वस् - to stay; to dwell

वसु - excellent; good; beneficent
वसुंधरा - *f.* the earth (वसु *good*-धरा *holding* [irregular formation: we should expect वसुधरा])
वसुधा - *f.* the bounteous earth (वसु *wealth*-धा *giving*)
वसुधाधिप - *m.* lord of the earth; king
वसुसम्पूर्ण - filled with wealth (वसु-सम्पूर्ण)
वस्त्रान्त - *m.* the end or hem of a garment
वाच - *f.* speech; words
√वाञ्छ् - to wish for; to desire
वारि - *n.* water
वासस् - *n.* clothes; dress; garment
विगतसंकल्प - devoid of purpose; without resolution (विगत *departed*-संकल्प *intention*)
वि-√चर् - to roam about
विचित्र - variegated; many-colored
√विद् - to know; to find
विदर्भ - *m.* Vidarbha (ethnicity)
विदर्भपति - Lord of Vidarbha; Bhima
विद्युत् - *f.* lightning
वि-√धा - to distribute; to arrange
वि-निश्-√चि - to deliberate (only in gerund form -चित्य)
√विप् - to tremble; to shiver
विप्रिय - *n.* transgression
विबुध - very wise; god
विबुधेश्वर - *m.* lord of the gods (विबुध *wiseman*-ईश्वर *god*)
विभु - far-reaching; powerful (of Indra)
विमान - *n.* car or chariot of the gods
विरजस् - free from dust
विराजित - eminent; illustrious; glorious
वि-√लज्ज् - to be ashamed; to blush
विवर्णवदन - pale-faced (विवर्ण *colorless*-वदन *face*)
विवाह - *m.* leading away; taking a wife; marriage
विविध - of various sorts
वि-√वृध् - to grow; increase
√विश् - to enter
विश् - *f.* settlement; people
विशिष्ट - distinguished; pre-eminent
विशेष - distinction; *in instr.* particularly
विशेषतस् - *ind.* especially (विशेष *particular characteristic*-तस्)
विश्रब्धम् - *ind.* confidently; without reserve
वि-√श्रु - to hear distinctly; *pass.* To be heard far and wide
विष - *n.* poison
वि-√सृप् - to fly about; to scatter
वि-√स्तभ् - to prop asunder; to bring to a stop
विस्मयान्वित - filled with astonishment or wonder (विस्मय *wonder*-न्वित)
वि-√स्मि - to wonder; to be surprised at
वि-√हृ - to divide; to pass time, part of one's life
वीर - *m.* brave or eminent man; hero
वीरसेनसुत - *m.* Virasena's son
√वृ - to choose
√वृ - to ward off
√वृत् - to turn; to be; to happen
वृत - enclosed; surrounded
वृत्तान्त - *m.* incident; event; doings
√वृध् - to increase; augment; grow
वेदवित् - veda-knowing
वेश्म - var. वेश्मन्
वेश्मन् - *n.* house; mansion; abode
वै - *particle emphasizing preceding word*
वैदर्भ - of the Vidarbhas
व्य्-आ-√हृ - to utter; to pronounce (of small children or animals)
√व्रज् - to go; to travel; to move
व्रत - *n.* vow; ordinance
√शक् - to be able to

शक्र - *m.* mighty one (epithet of Indra)
सं-√चिन्त् - to think over; to consider carefully; to reflect on (+acc.)
शची - *f.* Saci, wife of Indra; strength
शचीपति - *m.* Saci's husband; lord of might or help (Indra) (शची *help*-पति)
शत - a hundred
शनकैस् - *ind.* quietly; gently (dim. of शनैस्)
शब्द - *m.* sound; noise; note
शय्यासनभोग - m. enjoyment of lying and sitting (शय्या *bed; sofa*-आसन *sitting*-भोग *enjoyment*)
शरण - *n.* refuge; protection
शरीरान्तकर - *m.* body-destroyer (शरीर *body*-अन्त *end*-कर *maker*)
शशिन् - *m.* "containing a hare"; the moon (शश *hare*-इन्)
शस्त्र - *n.* weapon
शासन - *n.* command
√शी - to rest
शुचिस्मित - brightly smiling (शुचि *glowing*-स्मित *smiling*)
√शुभ् - to beautify; *Ā.* to shine; to look beautiful or splendid
शुभ - splendid; bright; auspicious
शुभानन - good-looking (शुभ *splendid*-आनन *face*)
शूर - strong; valiant
शेष - *m.* remainder; the rest
शोकज - produced by sorrow (शोक *sorrow*-ज *born*)
शोभन - brilliant; splendid; beautiful
श्री - *f.* Sri; epithet for Lakshmi
श्री - *f.* splendor; grace
√श्रु - to hear
श्रेष्ठ - best
सकाश - *m.* presence; vicinity
सं-√कीर्तय - to announce (denom. of कीर्ति *mention*)
सं-√क्षिप् - to heap up; to condense
सखी - *f.* friend
सखीगणसमावृत - surrounded by a flock of friends (सखी *friend*-गण *flock*-समावृत *enclosed*)
सखीमध्य - *n.* the midst of friends (सखी *friend*-मध्य *middle*)
सगण - having troops or followers (स *with*-गण *flock*)
संगम - union; coming together (सम् *together*-गम *going*)
√सञ्ज् - to cling
साग्निक - having sacred fire; associated with Agni (स *with*-अग्निक *Agni*)
सततम् - continuously
सत्कार - *m.* kind treatment; hospitality
सत्तम - very good; chief; the best of
सत्यवादिन् - truthful (सत्य *truth*-वादिन् *saying*)
सत्य - true; *n.* truth
सत्यव्रत - strictly truthful; having taken a vow of honesty
संदेह - *m.* doubt; uncertainty
संनिधि - *m.* nearness; *in loc.* in the presence of...
सं-नि-√पत् - to fly down together
सं-नि-√मन्त्र् - to invite
सफल - fruitful (स *with*-फल *fruit*)
सभार्या - *m.* married man (स *with*-भार्या *wife*)
सम - alike
सम्-अनु-√ज्ञा - to authorize; to grant leave of absence
समन्वित - accompanied with; endowed with; filled with
समलंकृत - well-adorned (सम् *with*-अलम् *enough*-कृत *done*)
समवेत - come together; met
सम्-आ-√गम् - to come together

समागम - *m.* gathering; union; meeting (सम् *together*-आगम *coming*)
सम्-आ-√प्लु - to overflow
सम्-आ-√या - to come together
सम्-√ईक्ष् - to inspect thoroughly; to look closely
समीप - near
समीप-√स्थ - to approach
सम्-उत्-√पत् - to fly up together
सम्-उत्-√पद् - to spring up together
सम्-उप-√गम् - to go together towards
सम्-उप-√धाव् - to run near or towards
सम्-उप-√द्रु - to run together towards; to rush upon
सम्-ति-√क्रम् - to go beyond; to excel
सम्-√भ्रम् - to be agitated, perplexed
संयतेन्द्रिय - self-controlled (संयत *restrained*-इन्द्रिय *sense; organ*)
सर्वगत - in all goings (सर्व *all*-गत *gone*)
सर्वतः - in all directions
सर्वत्रगत - in all goings
सर्वयोषितः - *f.* all women (सर्व *all*-योषितः *females*) *always pl.*
सर्वशस् - *ind.* wholly; altogether; from all directions
सर्वानवद्याङ्ग - having an entirely faultless body (सर्व *all*-अनवद्याङ्ग *not-unpraiseworthy-body*)
सर्वाभरणभूषित - adorned with all her jewels (सर्व *all*-आभरण *ornament*-भूषित *adorned*)
सं-√श्रु - to assent; to promise
सह - *postpositive*. with
सहवाहन - with vehicles (सह *with*-वाहन *conveying*)
सहसा - *ind.* At once
सहित - united
साक्षात् - “clearly”; adverbial use of abl.
स-अक्षन् (with-eyes)
साधु - *ind.* Bravo! (exclamation)
सामर्थ्य - *n.* power; strength; force
साहाय्य - *n.* help; succor
सुकुमाराङ्ग - having very delicate limbs (सुकुमार *very tender*-अङ्ग *limb*)
सुकेशान्त - having beautiful locks of hair (सु *good*-केशान्त *long hanging hair*)
सुत - *m.* son
सुता - *f.* daughter
सुनासाक्षिभ्रुव - having a beautiful nose and eyes and brows (सु *good*-नास *nose*-अक्षि *eye*-भ्रू *brow*)
सुन्दर - beautiful
सुपूजित - highly honored (सु *well*-पूजित *honored*)
सुप्रीत - very delighted (सु *well*-प्रीत *pleased*)
सुमध्यम - *f.* a graceful woman (सु *good*-मध्यम *waist*)
सुमहत् - very great (सु *well*-महत् *great*)
सुमहाकक्ष - very high-walled (सु *well*-महा *great*-कक्षा *wall*)
सुर - *m.* god; deity; image of a god
सुरक्षित - well-guarded (सु *good*-रक्षित *guarded*)
सुरभिस्रग्धर - wearing fragrant garlands (सु *well*-रभि *fragrant*-स्रग् *garland*-धर *wearing*)
सुरसत्तम - the best of the gods (सुर *deity*-सत्तम *very good; chief*)
सुरोत्तम - *m.* chief of the gods (सुर *deity*-उत्तम *best*)
सुलोचन - having fine eyes (सु *good*-लोचन *eye*)
सुवर्चस् - glorious; having good *varcas* (सु *good*-वर्चस् *vital energy; form*)
सुश्लक्ष्ण - very smooth or tender (सु *well*-श्लक्ष्ण *smooth*)
सुहृद्वाक्य - *n.* the speech of a friend (सुहृद् *good-heart*-वाक्य *speech*)

सूचित - pointed out; shown; made known by (inst. or comp)
√सृज् - to let loose from the hand; to hurl; to create
सौदामनी - *f.* forked lightning
सौभाग्य - *n.* good fortune; prosperity (सु *good*-भाग *portion*)
स्कन्धदेश - *m.* the region of the shoulders (स्कन्ध *shoulder*-देश *region*)
स्तब्धलोचन - having unwinking eyes (said of the gods) (स्तब्ध *firmly fixed*-लोचन *eye*)
स्त्री - *f.* female
स्थविर - firm; full-grown; *m.* old man
√स्था - to stand; be present
स्म - *ind.* marks past tense
√स्मि - to smile
स्मितपूर्वाभिभाषिन् - addressing with a smile (स्मित *smile*-पूर्वा *preceding*-अभिभाषिन् *addressing*)
स्रज - garland
स्व - one's own
स्वक - one's own
स्वयम् - *ind.* self; used with all genders, numbers, and cases
स्वयंवर - *m.* marriage by self-choice
स्वलंकृत - adorned (स्व *self*-अलम् *enough*-कृत *made*)
स्वस्थ - in one's natural state; composed (स्व *self*-स्थ *standing*)
स्वार्थ - *m.* self-interest (स्व *self*-अर्थ *goal*)
स्वेद - *m.* sweat
ह - *ind. emphatic particle*
√हन् - to kill
हंस - *m.* swan
हस्तिन् - *m.* elephant
हा - alas
हि - *particle.* because; indeed
हुताश - *m.* oblation-eater (हुत *oblation*-आश *eater*)
हुताशन - *m.* "oblation-eater" (epithet of Agni); fire (हुत *oblation*-अशन *eating*)
हृच्छय - *m.* love (हृद् *heart*-शय *abiding*)
हृच्छयपीडित - lovesick; tormented by love (हृच्छय *love*-पीडित *afflicted*)
हृच्छयवर्धन - augmenting love (हृच्छय *love*-वर्धन *increasing*)
हृद् - *n.* heart
√हृष् - to be excited or impatient
हृषितस्रग्रजोहीन - having unwithered garlands and free from dust (हृषित *joyous; fresh*-स्रज् *wreath*-रजस् *dust*-हीन *free from*)
हृष्ट - enraptured; rejoicing; pleased

Nominal Declension Paradigm

	Singular		Dual		Plural	
	M/F	***N***	***M/F***	***N***	***M/F***	***N***
Nominative	-ः	∅	-औ	-ई	-अः	-इ
Vocative	∅					
Accusative	-अम्					
Instrumental	-आ		-भ्याम्		-भिः	
Dative	-ए				-भ्यः	
Ablative	-आः					
Genitive			-ओः		-आम्	
Locative	-इ				-सु	